

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680

Hulsman, L.A.H.C.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hulsman, L. A. H. C. (2009). *Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 3

‘Wortel schieten’

1620-1650

De Wilden ondertusschen onder sich besloten hebbende, haer dese gasten quijt te maecken, zijn onder schijn van vrindtschap by haer gekomen met haren dranck, die sy noemen Pernau, hebben 't volck gantsch droncken ghemaect, zijn daer met een groot geschrey op haer ghevallen, ende hebbense met bijlen ende houwmessen deerlijk doot gheslagen, dese dry alleen uytgenomen, die sy verschoont hebben. Hoewel dese grouwelijcke daedt wel een grootte straffe vereyste, nochtans omdat de Compagnie voor hadden hier een Colonie te leggen ende te houden, soo hebben gheradender ghevonden, sich met de Inwoonderen van dit Gewest te verdraghen, dewelcke groot leetwesen toonden over dese daet, belovende de Nederlanders voortaan trouw te wesen ende niet meer te beschadighen. Ende oversulcx is hier een Colonie gheplant onder het ghebiedt ende bestier van Capiteijn Jan van Ryen, op de voornoemde plaetse Wacogenive, twaelf mijlen boven Comaribo ende acht boven Caribote ende omtrent vier boven Apotery.¹

Het citaat hierboven is afkomstig uit het *Iaerlijck verhael*, de kroniek die Johannes de Laet publiceerde over de eerste jaren van de West-Indische Compagnie (WIC). Jan van Ryen kwam in maart 1627 bij de Oiapoque aan met 36 mannen en jongens om daar een nederzetting te stichten. Hij deed dit als patroon onder het gezag van de Kamer van Zeeland van de WIC. De WIC speelde een belangrijke rol vanaf haar oprichting in 1621 tot het einde van deze periode in 1650. Het commerciële succes van de Republiek verontrustte het Spaanse Hof dermate dat besloten werd tot nieuwe vijandelijkheden, waardoor in 1621 een einde kwam aan het Twaalfjarig Bestand. De periode tussen 1620 en 1650 stond in het teken van een strijd tussen de Nederlandse Republiek en het Spaanse rijk die wereldwijd werd uitgevochten. De hervatting van de oorlog leidde in 1621 tot de oprichting van de WIC als een tegenhanger van de VOC. Het patent hield in dat de WIC het alleenrecht had op vaart vanuit de Nederlanden binnen haar octrooigebied, dat in het westen begrensd werd door de Filippijnen in de Stille Oceaan en in het oosten door Kaap de Goede Hoop in de Atlantische Oceaan. De kust van Guiana viel dus binnen het octrooigebied van deze onderneming.²

---

¹ De Laet 1932: 18. Zie Bijlage A 14 voor de tekst van De Laet.

² De Laet schreef een geschiedenis van de WIC van haar oprichting in 1621 tot 1636. (De Laet 1644) Zijn publicatie was vooral gericht op een beschrijving van de WIC als effectief instrument in de oorlog tegen

De WIC was georganiseerd in vijf verschillende Kamers die als onafhankelijke bedrijven functioneerden. De Kamers werden geleid door bewindhebbers.³ De centrale leiding van het bedrijf was in handen van de *Heren XIX*, een vergadering van gedelegeerde bewindhebbers uit de Kamers die twee à driemaal per jaar bijeenkwam. Tijdens deze vergaderingen werd het beleid bepaald en werden specifieke taken aan de verschillende Kamers toegekend zoals het equiperen van een aantal schepen naar omschreven bestemmingen. De logistieke ondersteuning voor het centrale bestuur werd bij toerbeurt geleverd door de twee belangrijkste Kamers, te weten die van Amsterdam en die van Zeeland.⁴

De WIC gebruikte haar kapitaal aanvankelijk voor het uitrusten van grote vloten die ingewikkelde plannen uitvoerden. De kaapvaart was een belangrijke activiteit en de verovering van een Spaanse zilvervloot bij Cuba door Piet Hein in 1628 was het meest spectaculaire succes van de WIC. In 1624 veroverde een grote vloot van de WIC onder leiding van admiraal Willekens de stad Salvador, de hoofdstad van de Capitania Bahia in Brazilië. De Nederlanders moesten zich het jaar erna overgeven dankzij een snelle militaire reactie vanuit Spanje.⁵ De verovering van Olinda in Pernambuco in 1630 leidde tot de vestiging van *Nieuw-Holland* in het noordoosten van Brazilië, dat zich ontwikkeld had tot een belangrijke producent van rietsuiker. Deze *conquête* werd tot haar overgave in 1654 door de WIC bestuurd. Na de benoeming van Johan Maurits van Nassau tot Gouverneur-Generaal in 1636 kende deze vestiging een bloeiperiode. In 1642 daalde de prijs van suiker op de Europese beurzen en na een opstand van de Portugese bewoners in 1645 werd *Nieuw-Holland* een financiële molensteen om de nek van de WIC. Daarna was de WIC slechts een schaduw van de organisatie die de Spaanse maritieme alleenheerschappij in de Atlantische Oceaan had gebroken.⁶

De WIC kreeg vanaf 1621 zeggenschap over de vaart vanuit de Nederlanden naar de kust van Guiana. Met de oprichting van de WIC veranderde er aanvankelijk veel in de organisatie van de vaart tussen de Nederlanden en het onderzoeksgebied. Schippers en commiezen werden werknemers in loondienst van hun respectieve Kamers. Zij werden door de bewindhebbers aangesteld op schepen die het eigendom van de WIC waren. De equipage van schepen werd nu bepaald door het beleidsplan dat de Heren XIX uitstippelden.

Spanje. Naber publiceerde een geannoteerde versie. (De Laet 1931-1937 uitgegeven door S.P. L'Honoré Naber en J.C.M. Warnsinck) De geschiedenis van de WIC werd beschreven door Henk den Heijer. (Heijer 1994; Heijer 2005)

³ De bewindhebbers moesten zelf aandeelhouders zijn. De aandeelhouders werden participanten genoemd en de belangrijkste aandeelhouders hadden als hoofdparticipanten een aparte positie. (Heijer 2005)

⁴ Heijer 2005: 13-34. De Zeeuwse Kamer werd beschreven door Doeke Roos. (Roos 1992)

⁵ Boxer 1993: 34-40.

⁶ Boxer geeft een goed overzicht van deze periode. (Boxer 1993) Zie Gonsalves de Mello en Cabral de Mello voor een Braziliaans perspectief. (Gonsalves de Mello 2001; Cabral de Mello 2005)

De Kamer van Zeeland nam het beheer over van de nederzettingen in de Amazone-delta, maar na de vernietiging van deze vestigingen en de verovering van Pernambuco in 1630 werd Guiana voor de WIC een secundair belang. De Kamer van Zeeland beheerde de vestiging bij de Essequibo en liet verdere activiteiten over aan particulieren. De Nederlandse vestigingen op de kust van Guiana werden vooral als particuliere patroonschappen binnen de WIC georganiseerd. Kolonisten sloten een contract met een Kamer van de WIC af waarin zij onder bepaalde condities toestemming kregen voor het stichten van een vestiging. Meestal eiste de WIC het alleenrecht op de vaart op waardoor potentiële kolonisten aangewezen waren op schepen van de compagnie voor hun bevoorrading.⁷

Het reisverslag van Gelein van Stapels is een goed voorbeeld van de veranderende omstandigheden in de periode tussen 1620 en 1630. Gelein voer voor de Kamer van Zeeland van de WIC met schippers zoals Adriaen Pietersz Lucifer en Adriaen Jansz Pater, die beiden in de Nederlandse maritieme geschiedschrijving bekend staan als zeehelden. Zijn reisverslag laat zien dat hij naast zijn vaardigheden als houwdegen ook het inzicht van een koopman had.⁸

Gelein van Stapels 1625-1630

Gelein van Stapels arriveerde mei 1625 met zijn schip de *Groene Draeck* bij de rivier Oiapoque om een aantal Waalse kolonisten op te halen die daar in 1623 afgezet waren. De Waalse kolonisten waren met het schip *Duyffgen* voor de Amsterdamse Kamer van de WIC naar Guiana gereisd om de mogelijkheid van een koloniale vestiging te onderzoeken. Het *Duyffgen* was oktober 1623 de Amazone rivier opgevaren via *Sapno* en *Roohoeck* tot voorbij de rivier de Jarí. De Waalse passagiers hadden de Engelse tabaksplantages bij de rivier de *Okiari* bezocht, maar wilden daar niet blijven omdat de Nederlandse forten Nassau en Orange bij de monding van de Xingú kort voor hun aankomst door een Portugese expeditie vernietigd waren. De Portugezen hadden ook een aanval gedaan op het schip van Pieter Adriaensz Ita dat verloren ging omdat het

---

⁷ Grol geeft een goed overzicht van de patroonschappen van de WIC. De condities van patroonschappen verschilden al naar gelang de periode en de Kamer die ze verleende. De patroon was meestal gehouden om een overzeese kolonie te ontwikkelen. Hij kreeg het recht 'niemansland' in bezit te nemen en werd daarna door de WIC beschermd in zijn rechten. In sommige gevallen was het patroonschap erfelijk. De patroon trad op als vertegenwoordiger van het gezag van de Staten-Generaal dat door de WIC bewaakt werd. Het reglement op de koloniën voorzag de instelling van een raad waar ook vertegenwoordigers van de kolonisten vertegenwoordigd zou zijn. In Nieuw Nederland werd door de Amsterdamse Kamer bepaald dat grond van Indianen gekocht moest worden, op de Wilde Kust zijn daar in deze periode geen vermeldingen van gevonden. De vestigingen in Essequibo en Berbice hadden geen notariaat en er was in deze periode binnen het patroonschap geen sprake van particulier bezit van grond. (Grol 1934: 24-57)

⁸ Martin van Wallenburg publiceerde twee artikelen over het manuscript van Gelein van Stapels. (Wallenburg 1995) Het manuscript is (nog) niet integraal gepubliceerd. (ZA_MS_182) Over Pater. (Algra 1978: 260)

door de bemanning in brand werd gestoken nadat het voor de *Okiari* op een bank was vastgelopen. Een aantal van de Waalse kolonisten werd daarop eind 1623 door het *Duyffgen* afgezet bij de Oiapoque waar zij mei 1625 door Gelein gevonden werden.⁹

De vaart op de kolonies in de Amazone-delta was met de oprichting van de WIC in 1621 het monopolie van deze organisatie geworden.¹⁰ Uit de schaarse vermeldingen die bewaard zijn gebleven valt op te maken dat de Zeeuwse Kamer niet erg bereidwillig was informatie over de Amazone-delta met de andere Kamers te delen. In 1621 hadden gedeputeerden van Zeeland bij het overleg in de Staten van Holland over de oprichting van de WIC compensatie gevraagd voor de investeringen die gedaan waren in de tabaksplantages in de Amazone-delta, maar de documenten die deze claim moesten staven werden niet ingediend.¹¹ In 1624 was er een verzoek tot informatie van de vergadering van de *Heren XIX* dat een onduidelijke afloop had.¹² Het is mogelijk dat de Amsterdamse Kamer van de WIC de Waalse kolonisten probeerde te gebruiken als een ingang om toegang tot de Amazone-delta te krijgen.

De expeditie waar Gelein in 1625 deel van uitmaakte had een groep van 80 à 100 kolonisten en soldaten onder leiding van Nicolaes Oudaen naar de Amazone-delta vervoerd waar zij een fort hadden opgericht in de buurt van de monding van de Xingú.¹³ Deze expeditie was het antwoord van de WIC op de Portugese aanval die in 1623 de nederzettingen Nassau en Orange bij de Xingú verwoest had. De schepen waren na hun missie in de Amazone-delta verder westelijk gezeild en Gelein kreeg opdracht om de Oiapoque aan te doen.¹⁴

Het verslag van de Waalse kolonisten bevat een beschrijving van de reis die zij in 1625 met het schip van Gelein langs de kust van Guiana maakten. Na het vertrek van de Oiapoque werd eerst kortstondig Cayenne aangedaan waar vers voedsel en letterhout van de Caraïben werd gekocht. Vandaar zeilde het schip naar de Marowijne waar letterhout en cassave gekocht werd.

---

⁹ Forest 1914 Vol II: 224-241. Het verslag van de Waalse kolonisten wordt vaak aan Jesse de Forest toegeschreven, alhoewel hij niet de auteur van het gehele document kan zijn omdat zijn overlijden er in beschreven werd. De complete titel luidt: '*Journal du voyage fait par les peres de familles envoyes par Mrs les Directeurs de la Compagnie des Indes occidentales pour visiter la coste de Gujane*'. Het manuscript wordt bewaard in British Library, Sloane MS 179b. In deze studie werd de uitgave van Mrs. Robert W. De Forest gebruikt. (Forest 1914 Vol II) Lorimer is de enige die geprobeerd heeft de *Okiari* te lokaliseren en geeft als moderne toponiemen de rivieren Ajuraxi of de Cajari in Amapá. Omdat het tegenwoordige oroniem niet met zekerheid is vast te stellen, wordt voor deze rivier het historische oroniem gebruikt. (Lorimer 1989: 70-71)

¹⁰ Een bewijs hiervan is een verzoek aan de Staten-Generaal in 1621. 1621 07 21: 1306. Jan Campe, schipper van de *Fortuna* van 24 last, en zijn medereders in Middelburg, vragen toestemming om dit op 29 juni aangekomen schip terug te laten varen naar de Amazonerivier, om aldaar achtergelaten hout en andere goederen binnen zes à zeven maanden op te halen, ondanks het plakkaat op de WIC. (Roelevink 1983: 204)

¹¹ NA_3.01.04.02_5053: 38, 72.

¹² USC 1898 Vol 2: 38-39.

¹³ Lorimer 1989: 79-81.

¹⁴ De Laet 1932:17; Forest 1914 Vol II: 258-259. Zie ook ff hoofdstuk 3: 106 noot 21 over Oudaen.

Het schip de *Swerten Arent* van Lucifer lag in de rivier de Suriname waar het een lading verzamelde van onder andere letterhout. Na een korte stop zeilden de schepen verder naar de rivier de Demerara. Het Waalse verslag beschrijft dat er onderweg met de sloep van het schip in de rivier Berbice gehandeld werd. Vanuit de Demerara zeilde de scheepsboot naar de Essequibo waar orleaan, een donker soort letterhout, en veel voedsel als handel viel. De Walen wisselden van schip en voeren met de *Swerten Arent* terug naar Nederland waar zij 16 november 1625 aankwamen.¹⁵

Gelein bleef met Lucifer in de Caraïbische zee, want De Laet vermeldt acties van beiden in het voorjaar van 1626.¹⁶ Januari 1627 voer Gelein van Stapels als gezagvoerder van de *Vliegende Draeck* met twee andere schepen naar de Oiapoque met de eerder genoemde kolonisten onder leiding van Jan van Ryen.¹⁷ De WIC was van plan om langs de Wilde Kust een aantal kolonies te stichten die bestuurd zouden worden door een hoge raad die in Cayenne zetelde, want dat stond in een clauseule in het contract dat Abraham van Pere in 1627 over zijn patroenschap bij de Berbice had gesloten.¹⁸ De Zeeuwse Kamer en de Heren XIX waren sinds eind 1626 in onderhandeling met de Franse emigrant Claude Prevo over het leggen van een kolonie in Cayenne. Waarschijnlijk vertrok deze expeditie gelijktijdig met die van Jan van Ryen begin 1627, maar er is weinig méér over deze onderneming bekend dan dat een aantal deelnemers in 1632 een vergoeding uitbetaald kreeg van de Kamer van Zeeland.¹⁹

De vloot ankerde na een voorspoedige reis begin maart 1627 voor *Commaribo* bij de Oiapoque. De schepen voeren vandaar naar *Caribite* (Caripo) waar zij geen Indianen troffen en stuurden daarom sloepen naar *Commaribo* om Indiaanse gidsen te halen. Met deze gidsen voeren zij de rivier op naar *Wacogenive*; daar stonden twee huizen en de plaats leek geschikt voor een

---

¹⁵ Forest 1914 Vol II: 260-265.

¹⁶ De Laet 1931: 123.

¹⁷ De *Ter Veere* met admiraal Lucifer, de *Leeuwinne* onder Jan Pietersz en de *Vliegende Draeck* onder Geleyn van Stapels. (De Laet 1932: 16)

¹⁸ In Cayenne zou een directeur of commandeur bijgestaan door een raad het bestuur voeren over de Wilde Kust. (Netscher 1888: 57-58) Artikel 10: 'De colonien die op de respectieve revieren ofte eylanden sullen comen te liggen, sullen mogen (te weten elcke reviere voor sich) een gecommitt[eer]de uutmaecken, die den Commandr in Cajana sullen informeren ende hare coloniërs zaken by den Raet bevoorderen, ende alle twee jaren verandert worden, ende alle de colon(i)en sullen gehouden syn , ten minstens alle ses maanden pertinent rapport van hare coloniën ende landen daerontrent aen den Command r ende Raet in Cajana over te senden.' (USC Vol 2: 50) Het originele document is te vinden in 'Colonien; commissien, instructien, conditiën van colloniers.' (NA 1.05.01.01: 42) In dit boek zijn naast de overeenkomst met Abraham van Pere ook de contracten met Claude Prevo over zijn kolonie in Cayenne te vinden. Zie ook Grol over de positie van Van Pere. (Grol 1934: 25)

¹⁹ Prevo zou met het jacht *Arnemuiden* vertrekken. De onderneming werd eind 1626 door de Kamer van Zeeland besproken. (Netscher 1888: 54) In 1632 werden kolonisten uit Cayenne onder wie Prevo gehoord door de bewindhebbers en vroeg Claude Prevo een compensatie voor zijn dienst in Cayenne. (Netscher 1888: 54-55)

vestiging. De Nederlanders begonnen het cargasoen van de kolonisten te lossen waarop de Indianen op de vlucht sloegen. Toen verscheen er een 'Swarte', die vertelde dat Indianen een groep Nederlanders hadden gedood die eerder met een bark en twee sloepen uit de Amazone waren gekomen. Slechts drie Nederlanders waren gespaard, één leefde in *Commaribo* en de anderen verder stroomopwaarts.²⁰

De nieuwe kolonisten dreigden de Indiaanse gidsen uit *Commaribo* te doden, waarop de overlevende Nederlander daarvandaan naar hen toe gezonden werd. Zij konden echter geen informatie uit de man krijgen omdat hij bijna geen Nederlands meer sprak. Ook de andere twee overlevenden werden gevonden en zij vertelden hoe de vestiging van Oudaen in de Amazone-delta in 1625 door een aanval van Portugezen vernietigd was. Ongeveer veertig overlevenden waren onder commando van luitenant Pieter de Bruyne naar de Oiapoque gevaren en hadden zich daar neergezet. Er was onenigheid ontstaan en de Nederlanders hadden zich in vier groepen verdeeld. Het citaat aan het begin van dit hoofdstuk beschrijft hoe deze groepen door Indianen werden aangevallen en grotendeels vermoord. Toch besloot Van Ryen zich aan de Oiapoque te vestigen.²¹

Maart 1628 vertrok een nieuwe vloot van vijf schepen uit Zeeland onder leiding van admiraal Ita met schipper Gelein van Stapels van de *Fortuyn* naar het eiland Tobago waar een Nederlandse nederzetting was gelegd onder het patroonschap van Jan de Moor, een Zeeuwse regent die in deze periode een belangrijke rol speelde. De *Fortuyn* deed begin mei 1628 het eiland St. Vincent aan en ontdekte daar twee overlevenden van de kolonie van kapitein Jan van Ryen. Ook deze kolonie was door Indianen bij de Oiapoque overvallen en vernietigd.²²

---

²⁰ De Laet geeft geen verdere informatie over de 'Swarte'. Was het een Afrikaanse man die bij de Oiapoque opdook? Was het een slaaf van een Europeaan, zoals de Engelsman bij de Ouanari die in het Waalse verslag werd genoemd, of was hij een vrijman? De term 'swert' werd ook in de verklaringen van de Guiaansche Compagnie over Suriname gebruikt. Het is ook mogelijk dat het een Indiaan was. (De Laet 1932: 16) Zie ook Bijlage A 14.

²¹ 'als namentlijk dat ongheveer achthien maenden geleden [sic september 1625] de Spaghaerden ofte Portugesen in grooten ghetale waren gekomen ende onversiens ghevallen op de Colonie in de Rievier des Amazones, die daer was gheleght onder het bevel van Capiteijn Oudaen; ende dat deselve naer dat sich een halven dach tegeghen de vyandt dapper hadde ghewerdt, sich hadde begheven naer sijn Barcke, met verlies van seven ofte acht mannen, ende was met deselve ghezeylt naer de kreecke daer de Engelsche haer onthielden om eenighe spijsse van haer te ruylen. De Capiteyn met elf of twaelf Man by de Engelsche gelandt zijnde, zijn de vyanden met hare Canoen de selve kreecke inghekommen, ende hebben de Engelschen met samen de Nederlanders overvallen ende doot gheslagen. De Lieutenant Pieter de Bruyne 'sanderdaeghs dit vernomen hebbende, is met de Barcke ende ses en veertich man die noch overich waren ghevlucht naer de Rievier Wiapoco, ende heeft hem daer neder gheslagehen, verhopende hier seker te wesen. Maer naer dat daer twee ofte dry daghen gheweest hadden, soo doorschoot de Sergeant Matruyt den Lieutenant, ende 't Volck verdeylde sich in vier plaetsen.' (De Laet 1932: 16-18) Zie ook Bijlage A 14.

²² 'Het Schip de Fortuyn, d'welck den 3den Martij uyt Zeelandt vertrock, hadde op, boven sijn Bootsvolck, 63 Coloniers, met last deselve met haer ghereedtschap te landen aen 't Eylandt Tabago; van dewelcke ghescheyden zijnde den 2den Maij, quamen den 4den onder het Eylandt S. Vincent te reede. Vonden daer

Januari 1629 vertrok Gelein van Stapels uit Vlissingen als schipper van de *Zeeuwse Jager* die onderdeel uitmaakte van een smaldeel dat Nederlandse en Ierse kolonisten vervoerde naar de Amazone-delta.²³ Het rapport van Gelein is een van de weinige beschikbare Nederlandse reisverslagen over deze periode. Begin april 1629 arriveerden de schepen voor *Sapno*. De Nederlanders hoorden daar van Indianen dat het jacht *Arnemuiden* al maanden daarvóór uit de Amazone vertrokken was. Gelein besloot na overleg met de kolonisten om het jacht de *Noordsterre* met zijn boot de rivier op te zenden. Hij vergezelde deze expeditie en beschreef hoe bij de rivier *Torege* een fort werd gebouwd dat de naam Goede Hoop kreeg.²⁴ Na de kolonisten van benodigdheden te hebben voorzien, waaronder een aantal tonnen gezouten zeekoe die hij van de Indianen in *Sapno* had gekocht, keerde Gelein terug naar zijn schip en riep de scheepsraad bij elkaar. De orders van de WIC waren om aan te lopen bij de Oiapoque en Cayenne, maar aangezien er weinig tijd was en de schepen verwacht werden op een *rendez-vous* bij *Kaap Tiburon* op de westpunt van Haïti werd met algemene stemmen besloten om deze bestemmingen over te slaan en direct naar de rivier Berbice te varen.²⁵

De beschrijving die Gelein van de Nederlandse kolonie bij de Berbice gaf is het eerste verslag van deze Nederlandse nederzetting. De kolonie was een particulier patroonschap van Abraham van Pere dat na onderhandelingen met de Kamer van Zeeland van de WIC in 1627 gesticht was.²⁶ Begin mei 1629 voer Gelein met zijn sloep de rivier op terwijl zijn schip

---

twee mannen van 't volck van Capiteyn Jan van Ryen, dewelcke uyt de Rievier Wiapoco, daer een plantagie hadden aangerecht, waren ghevlucht, doordien dat met de inwoonders van dat Gheweste oneens geworden zijnde, deselve sijn Lieutenant hadden doodt gheslaghen, ende sijn Ghesaye ende Wooninghen uytgheroeyt; doch hadde de Wilde weder soo verre te neder gheset, dat hem hadden toeghelaten eenige Chaloupen te maken, om sijn volck naer elders te vervoeren. De dese met haer sevenen, waren gheweest in een Chaloupe, van welke twee onderweghen warén ghestorven, ende de andere vijf landen aen Eylandt Trinidad en vonden daer vooreerst gheen volck; daer quamen Wilden van 't Eylandt Granada, daer sy by gheraecten. Doch alsoo dese Wilden van Granada seer ghebeten waren op de Francoisen, soo hadden dry van haer volck, die Franschen waren, doodt gheslaghen, ende dese twee Nederlanders verschoont. Van de Capiteyn ende 't ander volck en wisten niet te spreken.' (De Laet 1932: 46) De Laet beschrijft twee kolonisten op St Vincent terwijl Netscher ook twee op Tobago vermeldt, in het totaal dus vier overlevenden. (Netscher 1888: 56) Zie ook Boomert 2002: 105-106; Goslinga 1971: 413.

²³ *Zeeuwse Jager, Fortuin, Middelburg, Noordsterre* en het jacht de *Ooststerre*.

²⁴ De beschrijving van Gelein is door beschadigingen goeddeels onleesbaar: 'Beschrievien of gestalte dat zij in Torege micken van wat vorme het hat en hoe het gelegen. Het land dar het voort lecht is genampt gode hoop een open vles dar voordesen een groot indeians doorp gestaen [heft] dar loopt een verse rivier oft kreck, nevens in het norden heft groote open savanen in het suden en so en z w is het omvangen met bossaien en clene bergen het voort is gemackt dicht aen de rivier soo dat de rivier een ¼ van het voort voor een vest dient, en de rest fier drooge grachten. Het lant boven voort is vel hooger mist dart voort lecht wij bouden het fort wel gelecht hebben op hochste.' (ZA_MS_182) Figueira S.J. beschreef het fort als vierkant omringd door een gracht met een wal voorzien van een parapet. Het was bewapend met vier steenstukken en een kanon. Figueira schreef dat de kolonisten de taal van de Indianen goed beheersten en dat de Indianen tabak verbouwden voor de kolonisten. (Lima 2005: 219)

²⁵ ZA_MS_182. Zie ook Bijlage A 15.

²⁶ Netscher 1888: 57-60; Grol 1934: 25.

doorzeilde om in de Demerara rivier te ankeren. De Nederlandse post lag een stukje landinwaarts van de Wiruni, een zijarm van de rivier de Berbice, ver stroomopwaarts. Gelein beschreef het als een versterkt huis met een zolder en een pannendak dat voorzien was van een aantal stukken geschut. Het opperhoofd van de kolonie was Cornelis van Pere. In de post waren maar vier Nederlanders aanwezig, want de meeste Nederlanders woonden in Indiaanse dorpen waar zij zich vooral bezighielden met het telen van tabak.²⁷

Gelein schreef dat de Nederlanders geplaagd werden door allerlei ziektes en dat het gebied zich niet goed leende tot het telen van tabak. De kolonisten waren het niet eens met de condities waaronder zij moesten werken en Cornelis had hun contract aangepast waardoor zij nu overal verspreid lagen. Het belangrijkste product dat gewonnen werd was de orleaan. Gelein dacht dat vooral de teelt van katoen voor dit gebied winstgevend zou kunnen zijn. Uit het verslag van Gelein valt op te maken dat de Nederlanders bekend waren met de situatie landinwaarts waar de rivier Berbice ontsprong.²⁸

Ook de vestiging van de WIC bij de Essequibo rivier werd per sloep bezocht. Gelein schreef dat koopman Beverland met ‘vijf leggers en een neger’ 60 km stroomopwaarts van de monding in een Indiaans dorp woonde. Jan van der Goes, het opperhoofd van de Nederlandse post in Essequibo, was op reis. Gelein leverde zijn cargasoen aan Jan van Beverland en reisde dus niet naar het veel verder stroomopwaarts gelegen fort Kykoveral. In zijn verslag merkt hij op dat de situatie bij Essequibo genoegzaam bekend was en dat hij daar dus niet veel over hoefde te schrijven.²⁹

Van Essequibo zeilde Gelein naar het eiland Tobago waar sinds 1628 een Nederlandse kolonie lag die net als die in Berbice een particulier patroonschap was. De beschrijving van de situatie van deze kolonie verschilt als de dag van de nacht met die van Berbice. Gelein schreef dat de kolonie er goed bij lag en dat de kolonisten gezond waren in tegenstelling tot de leggers in Berbice en Essequibo. Gelein leverde onder meer een partij cassave die hij in Essequibo had ingenomen. Na aflevering van het cargasoen voor Tobago sloot Gelein zich aan bij de vloot van admiraal Pater waarmee hij tot eind augustus jacht maakte op Spaanse schepen. Het succes van de verovering van de ‘zilervloot’ door Piet Hein, het jaar ervoor, werd echter niet herhaald.

---

²⁷ ‘alwaer sij in een open savane hadden en tamelick hus van pallesaden gemackt met pannen gedeckt versien met 2 isseren sticken met 4 stensticken dit hus was met en solder onder de vorem van een packhus vooren met een gelderrij op het hus voont ick 4 personen 2 mannen en 2 jongens het ander volck lach op verseden plasen bij de wielden te dele om tovack te planten.’ (ZA_MS_182)

²⁸ ZA_MS_182. Zie Bijlage A 16 voor de complete transcriptie.

²⁹ ZA_MS_182. Zie Bijlage A 17 voor de transcriptie.

November 1629 voer de vloot van admiraal Pater naar de Orinoco om de Spaanse plaats S.Thomé aan te vallen.³⁰

Gelein schreef dat de Nederlanders veel moeite moesten doen om een Indiaanse loods te vinden.³¹ Het verslag van Gelein geeft de eerste Nederlandse beschrijving van de Warao: ‘De lokale bevolking die bij de monding van de rivier woont heten *tivitives*, het is een arm volk dat leeft van vis en wild uit het bos, voornamelijk varkens en tapirs. Zij hebben voor zover wij weten geen droog land om op te wonen of plaatsen om voedsel te verbouwen; het belangrijkste voedsel dat zij hebben zijn de noten van de palmbomen.’³² De Warao voedden zich in tegenstelling tot andere volkeren langs de kust van Guiana niet met cassave maar met de vrucht van een palm, de *Mauritia Flexia* die door Gelein werd beschreven.³³ Blijkbaar was Gelein geïnformeerd over de aanwezigheid van Caraïbische Indianen, maar zelf had hij deze niet gezien: ‘*dese riviere wert mede bewont van enge cribusen doch die woonen seer verre in het lant soo dat sij seer zelden op de rivier comen.*’ Hij bezocht blijkbaar geen nederzettingen van de Warao.³⁴

De vloot zeilde de rivier op en kwam na een reis van anderhalve week voor S. Thomé. Gelein was goed te spreken over de Indiaanse loods: ‘*was seer swar gevallen hebben dese rivier op te comen hadden wij dese indianen nit met ons gehat.*’³⁵ De bewoners van S. Thomé waren op de vlucht geslagen en de Nederlanders plunderden de verlaten nederzetting. De vloot voer daarna stroomafwaarts naar zee. Gelein schreef dat de Orinoco de ‘doodste’ rivier op de Wilde Kust was

³⁰ ZA_MS_182. De Laet is niet altijd betrouwbaar; zo vermeldt hij in 1629 Jan van Stapels als kapitein van de *Zeeuwse Jager* terwijl dit waarschijnlijk Gelein moet zijn. (De Laet 1632: 91)

³¹ ‘Den 18 met den dach een grote kreck in gevaren mest tot den affent wij waren soo verre in dat wij nit vorder kosten dar 2 a 3 sooten gesoten hebbende sien 3 a 4 wielden bij ons gecomen die ons rapporterden dat wij in de rivier ornockes waren wij sien met dese wielden bij den h[eer] ammerael gecomen die seer verblit was dito snachs het den h[eer] ammerael mij met de sloop nar de schepen in ze gesonden om die in de rivier te brengen.’ De datum is 28 november, 18 is een verschrijving van Gelein. (ZA_MS_182)

³² ‘De nabije die hier om lech in de rvier woonen sien genant tibitibesen het is een erme volck dat har onderhoud bij vies en ennich wilt ut het bos te ween verckens en packires sij en hebben bij ons weten gen droch lant der sij op wonen off enge vruchten plassen har mesten vestel dat zij hier hebben zijn bij noten van palmit boomen.’ (ZA_MS_182) [Degenen die hier aan de benedenloop van de rivier wonen heten Tivitives, het is een arm volk dat vooral leeft van vis en enig wild uit het bos zoals varkens en tapirs. Zij hebben voor zover wij weten geen droog land waar zij wonen of enige plantages. Het belangrijkste voedsel dat zij hebben zijn de noten van de palmit bomen].

³³ ‘dese noten zien van de grote van een eij groeien 50 a 60 aen een boos aen de boonien offer vorssen van een dinck off den nette weren zij zien van baten heel seerp achticht open siende ist van binnen als een kokosnoot vol met vruchticht het in dese noten gebrucken zij in plasse van broot een seer erme vruchten en hebben soo vel wij hebben conen zien soo vel har leven en mannierrren aen gat is gelick alle andre indeiannen hier op de custe.’ (ZA_MS_182)

³⁴ ‘Soo vel belande har woningen wij en hebben nergens gen van har husen vernomet soo dat wij gisten dat sij elders gen vaste woonien en hebben want sij moten wonen dar vel van de boven genomde noten groiden en als zij die op doenne plassen of gegeten hebben soo varren sij op een ander plasse ten andren soo conden sij gen vast plasse houden doordien het water in den regen tit van wegen het opper water seer hoge wassen soo dat de lege landen hier dan mest onder stat wij sagen in het op zellen van de rivier vlomercken van et opper water die wel 3 a 4 vamen hoger waren alst water dooen [toen] was.’ (ZA_MS_182)

³⁵ ZA_MS_182.

omdat er weinig Indianen te zien waren ‘*somma het is en gode rivier soo zij wat van wilden mer bewont wier die sien hier soo wennich dat tot ervonden is en die wennige die hier sien wonen soo verre in krecken en hoochten dat het onmogelick is die te vinden ten warre dat zij gevonden wielden zien. somma het is de dotste rivier van volck die op de gehele wielde kust is dit is cortelick hetgene dat wij hebben konen zien de vernemen van de rivier ornocke in den korten tit die wij dar waren.*’³⁶ De vloot van admiraal Pater bleef nog enige maanden actief zonder veel resultaten te boeken en koerste via de Azoren terug naar Nederland. Het journaal van Gelein eindigt juni 1630 in het Kanaal.

David Pietersz de Vries 1634³⁷

Het verslag van Gelein van Stapels wordt aangevuld door het reisverslag van David Pietersz de Vries uit 1634. De Vries was een ervaren reiziger die betrokken was bij de Nederlandse kolonie in Nieuw Nederland samen met anderen onder wie De Laet; hij had zakelijke banden met de Amsterdamse Kamer van de WIC.³⁸ Hij was ook betrokken bij een compagnie die een kolonie op de Wilde Kust wilde stichten waarvan Jan Bicker de patroon was. Zijn beschrijving heeft de unieke kwaliteit dat hij én ondernemer én schipper was. De Vries voer in 1634 uit met de *Coninck David* waarop dertig kolonisten voor een vestiging bij Cayenne waren ingescheept.³⁹

De Vries maakte dezelfde landval als Cabeliau in 1598 en liep binnen in de rivier de Kourou waar hij na enig zoeken een Indiaans dorp vond met vijftig inwoners in zes à zeven grote huizen. Er was weinig handel en na enige dagen zeilde hij naar het eiland van Cayenne.⁴⁰ Op dit eiland lagen de resten van een stenen fort dat eerder door Fransen was gemaakt en dat door de kolonisten gebruikt werd voor hun nederzetting. De planters werden afgezet op het eiland waar ze acht Engelsen en Nederlanders aantroffen die daar sinds acht maanden voor Jan de Moor tabak plantten. De Vries vermeldt dat zijn kolonisten een grote hoeveelheid katoen, tabak en orleaan geplant hadden. De Indianen op het eiland werden als Caraïben omschreven. Hun opperhoofd *Arrawicarij* stierf juist in deze periode. De Vries maakte zijn begrafenis mee en besteedde in zijn verslag aandacht aan Indiaanse begrafenisrituelen. De *Coninck David* vertrok na een verblijf van

---

³⁶ ZA_MS_182.

³⁷ De beschrijving die David Pietersz de Vries in 1655 publiceerde over zijn reis naar de Wilde Kust in 1634, werd in 1911 opnieuw gepubliceerd door H.T. Colenbrander, die ook berichtte dat De Vries een Franse achtergrond had; hij was in La Rochelle geboren en als kind naar Nederland was gekomen. (Colenbrander 1911: 178-225)

³⁸ De Laet, Samuel Godijn, Gilliaume van Rensselaer en Bloemaert. (Colenbrander 1911: 147)

³⁹ Het is niet duidelijk in welke relatie deze onderneming tot de WIC stond. Waarschijnlijk waren er wel contacten met de Kamer van Amsterdam omdat verschillende zakenpartners van De Vries, zoals De Laet, daar een belangrijke rol vervulden.

⁴⁰ De Vries nam een Engelse loods aan om binnen te lopen in de Cayenne rivier. (Colenbrander 1911: 191)

vier weken. De Vries nam ‘*ter meerdere zekerheid van de kolonie*’ de kleinzoon van *Arrawicarij* mee naar Nederland.⁴¹

De Vries gaf een uitgebreide beschrijving van zijn reis vanaf Cayenne langs de kust. Oktober 1634 bracht hij een bezoek aan kapitein *Schambon* die met twaalf Fransen sinds drie jaar bij de *Sinnamary* lag en daar een lading ‘lange peper’ had klaargemaakt.⁴² De Vries vond daarna bij de *Mana* een dorp van Arawak en verder stroomopwaarts een aantal dorpen met Caraïben waarvan één wel achttien à twintig huizen had. Het seizoen voor de handel in orleaan en letterhout viel in januari en was al voorbij, zodat De Vries geen zaken kon doen. De Nederlanders voeren de rivier verder op en kwamen bij een dorp van *Cribesen* van tien à twaalf huizen waar zij de nacht doorbrachten. Dit dorp lag 10 à 12 mijl stroomopwaarts. De Vries ging de volgende dag met de zoon van het opperhoofd naar een ander dorp, drie mijlen landinwaarts, waar zeven à acht huizen van Caraïben stonden. Een mijl verder lag een groot dorp van Caraïben met achttien à twintig huizen, maar de meeste mannen waren uit op ‘krabbevangst’. De Nederlanders voeren terug en vierden bij de monding van de *Mana* het ‘joelfeest’ van de Indianen.⁴³

De Vries bezocht daarna met zijn sloep de Marowijne zonder veel handel te kunnen doen. Hij schreef dat een mijl van de monding een dorp van Arawak lag, maar dat iedereen naar Suriname was. Bij de Marowijne kwam een Nederlander te voorschijn die daar was achtergelaten omdat hij de ‘*indiaanse pokken*’ had gekregen, een ziekte die alleen in Guiana genezen konden worden. Hij was nu weer beter en vroeg passage. De Vries schreef dat de man in een Indiaans dorp gewoond had samen met twee Fransen die waren weggelopen van kapitein *Schambon*.⁴⁴

De *Coninck David* kwam 24 oktober 1634 bij de Suriname rivier, waar ongeveer 80 km stroomopwaarts een Engelse vestiging lag met zestig man onder kapitein *Marreschal*. De Engelsen vertelden dat kortgeleden een Zeeuws schip was vertrokken nadat het vier maanden in de Commewijne gelegen had waar het 15 à 16 last letterhout had geladen. Op de terugweg vond De Vries veertien à vijftien Engelsen die tabak plantten. De Vries bleef niet lang en zeilde 27 oktober naar de Saramacca waar hij het eerder genoemde Zeeuwse schip van schipper *Packemack* uit Vlissingen vond. De *Coninck David* nam daar 130 *Sapaye* Indianen aan boord die op de vlucht waren voor de *Caribisen* en vertrok 30 oktober. De Indianen wilden naar de rivier de

⁴¹ Colenbrander 1911: 193-202.

⁴² Colenbrander 1907: 203. Een Frans verslag meldde dat de leider van deze nederzetting *Chambaut* heette. De Fransen waren 1627 uit Rouen vertrokken voor de ‘*Compagnie de Saint-Christophe*’. Volgens dit verslag had een Nederlander ‘*David Pitre*’ in 1630 geld geboden aan de Fransen om onder Nederlandse vlag te gaan, een aanbod dat de Fransen ondanks hun ellendige positie afsloegen. De vestiging werd 1644 beëindigd. (Nardeux 2001: 299-304)

⁴³ Colenbrander 1907: 204.

⁴⁴ Colenbrander 1907: 205. Het dorp lag bij de rivier de *Counamama*. Geleijn beschreef deze ziekte in zijn verslag. (ZA_MS_182)

Demerara waar zij onmiddellijk na hun aankomst begonnen met het bouwen van een dorp. Jan van der Goes kwam met een kano uit Essequibo om De Vries te bezoeken.⁴⁵ Het schip zeilde van de Demerara verder via St. Lucia naar St Christoffel, de contemporaine naam voor Saint Kitts, waar tabak verhandeld werd. Vandaar voer de *Coninck David* naar de Engelse kolonie Virginia en naar Nieuw Nederland. De Vries keerde oktober 1636 terug in Hoorn en ontdekte dat zijn voornaamste lading, het ‘rode verfhout’, niet meer dan f 1.600 zou opbrengen, waardoor het een ‘slechte’ reis was geweest.⁴⁶

De Vries had in Virginia al gehoord dat zijn kolonisten op het eiland van Cayenne de bark van een Spaans slavenschip hadden overvallen die daar om water gekomen was. De Engelsen waren de aanstichters van deze actie en overreedden de andere kolonisten met hen mee te gaan naar de Caraïbische eilanden, maar daar werden zij samen met de bark ‘voor servants’ door de Engelsen verkocht.⁴⁷ De Vries schreef dat zijn kolonie in Cayenne wel een jaaropbrengst van f 150.000 had kunnen opleveren aan orleaan, katoen, tabak, letterhout en aan het produceren van rietsuiker. Hij haalde als voorbeeld Barbados aan, waar omstreeks 1634 nog geen 100 kolonisten waren die toen alleen slechte tabak teelden, maar het eiland was in 1650 door plantages met katoen en suiker tot bloei gekomen en werd nu bevolkt door duizenden Europeanen.⁴⁸

Dit zijn de Nederlandse reisverslagen die beschikbaar zijn voor de periode van 1620 tot 1650. Het is opvallend dat er geen verslagen zijn voor de periode tussen 1635 en 1650. De Wilde Kust was in de periode tussen 1630 en 1650 een secundair theater geworden. Deze twee verslagen geven een beeld van de context waarin Nederlanders en Indianen in deze periode handel dreven. De informatie uit deze twee momentopnamen wordt aangevuld met verspreide vermeldingen en andere bronnen om een inzicht te krijgen in de plaatsen waar de handel tussen Nederlanders en Indianen plaats vond.

Handelsplaatsen 1620-1650

Omstreeks 1620 lagen de belangrijkste Nederlandse handelsvestigingen aan de westelijke zijde van de Amazone-delta. In de verslagen van de Waalse kolonisten en van Gelein wordt de reis van Cabo do Norte tot het gebied ten zuiden van de rivier Jarí beschreven. Er zijn geen beschrijvingen

---

⁴⁵ Colenbrander 1907: 206-208.

⁴⁶ Colenbrander 1907: 216-225.

⁴⁷ Colenbrander 1907: 221. Op Barbados werden de Europese ‘indentured servants’ die in feite contractarbeiders waren door de plantage eigenaars verhandeld alsof het slaven waren. Zie ook ff hoofdstuk 3: 138 noot 169 voor het systeem van ‘indentured servant’ op Barbados.

⁴⁸ Colenbrander 1907: 225.

van het gebied verder stroomopwaarts tot de rivier de Paru, de monding van de Xingú of de kust van het eiland van Gurupá dat daar tegenover ligt, waar allerlei plaatsen vermeld worden op contemporaine Nederlandse kaarten.⁴⁹

De plaats *Sapno* of *Sapenou* was het *rendez-vous* waar schepen tussen 1620 en 1630 aanliepen om informatie te krijgen over de situatie verder stroomopwaarts. De rivier waar deze plaats lag heet tegenwoordig Rio do Gurijuba en ligt in het tegenwoordige Amapá. De eerste bestemming na *Sapno* was *Arouwen eiland* dat nu Ilha de Caviana de Dentro heet en dat iets ten zuiden van Canal do Gurijuba is gelegen. Daarna koersten de schepen verder westelijk dicht bij de kust naar *Roohoeck* waar Macapá gelegen is, de moderne hoofdstad van Amapá. Op contemporaine Nederlandse kaarten staat een aantal plaatsen vermeld in de buurt van de rivier Anauerapucu.⁵⁰ Zuidelijk van de rivier de Jarí lagen verschillende Europese vestigingen bij de rivier die op contemporaine kaarten *Okiari* genoemd werd. De bekendste was *Tauregue* of *Torego* dat waarschijnlijk bij de tegenwoordige Rio Preto lag.⁵¹ Oostelijk tegenover deze kust lag op een eiland de plaats *Sapanapook* die in 1623 door de Waalse kolonisten bezocht werd. De kaart van Guiana in de *Nieuwe Wereld* van De Laet vermeldt een aantal vestigingen op de zuidelijke kant van het eiland van Gurupá tegenover de monding van de Xingú. De beschrijvingen van deze vestigingen verder stroomopwaarts komen vooral uit Portugese bronnen.⁵²

In 1623 gingen de Portugezen in het offensief en vernietigden de twee Nederlandse vestigingen Nassau en Orange bij de Xingú rivier. De gebeurtenissen zijn bekend geworden omdat António Vicente Cochado een beschrijving overleverde van de expeditie, die door Aranha geleid werd. De gevangenen uit de Nederlandse nederzettingen werden naar Belém gebracht. Onderweg kwamen ze Bento Maciel Parente tegen die met een troepenmacht op weg was om de posten in het gebied zuidelijk van Gurupá aan te vallen. Hij nam bij deze actie twee Engelsen

---

⁴⁹ Op de heenweg had het schip *Duyffgen* van de Waalse kolonisten ongeveer twee weken nodig om de *Okiari* te bereiken en twee weken om terug te zeilen. Een maand werd besteed aan ligdagen waarvan de langste tijd in *Sapanapoka*. Het zeilen naar de bestemmingen verder stroomopwaarts zoals 'Nassau' en 'Orange' of de monding van de rivier Paru zal één à twee weken extra tijd gekost hebben. De belangrijkste contemporaine kaarten zijn NA_4.VEL_2153 en de kaart in De Laet 1625: 452v. Zie het detail van 2153 in Bijlage B 8.

⁵⁰ *Roackhery* en *Materion* bij De Laet en bij Vingboons.

⁵¹ Lorimer 1989: 70-71. Het Waalse verslag noemde hier de plaatsen *Tilletille* en *Ouarmeonaka*. (Forrest 1914 Vol II: 228-229)

⁵² De Laet gaf in zijn tekst van 1625 geen beschrijving van het gebied zuidelijk van de Jarí dat op de kaart in zijn werk *Mallepoke* wordt genoemd. In de Franse versie uit 1640 schrijft De Laet dat bezuiden de Jarí de *Brest* uitmondde, daar voorbij de *Tauregue* en daarna de *Okiari*. (De Laet 1640: 571) De Laet beschreef Nassau als gelegen op *Coyminne*, een eiland twintig mijl lang, smal met een kreek van het vasteland gescheiden en ongeveer tachtig mijl van de monding van de Amazone. Orange lag ongeveer 40 kilometer stroomafwaarts. (De Laet 1625: 463) Zie Bijlage B 13-16.

gevangen en stichtte het *fort St. António de Mariocay* op het eiland van Gurupá. Aranha en Cochado vertrokken vanuit Belém en voegden zich daar op 22 augustus 1623 bij Bento Maciel. De volgende dag werd het schip van Pieter Adriaensz Ita bij morgenstond aangevallen en na een lange strijd door vuur vernietigd. De Portugese vloot koerste daarna naar het noorden langs *Sapno*, waar ze door twee boten werden aangevallen, en keerde terug naar Belém. De Noord-Europese nederzettingen op de westelijke oever van de Amazone-delta wisten zich nog enige tijd te handhaven.⁵³

De eerder genoemde nederzetting, die omstreeks 1616 door Pieter Adriaensz Ita bij de Paru gesticht was in de buurt van de moderne plaats Almeirim, werd omstreeks 1623 ontruimd. Later werd hier een Portugese sterkte gebouwd met de naam *Destierro*.⁵⁴ Ook andere nederzettingen werden door de kolonisten ontruimd. Het verslag van de Waalse kolonisten vermeldde dat de Ieren en Engelsen in *Sapanapoka* zich inscheepten op de sloep van het *Duyffgen*.⁵⁵ De Portugezen hadden het initiatief in de Amazone-delta overgenomen. In september 1625 werd de nederzetting *Mandiatuba* van Oudaen bij de monding van de Xingú kort na haar stichting aangevallen en vernietigd.⁵⁶ Pedro Texeira, de aanvoerder van de Portugese strijdkrachten, zette de achtervolging in op de vluchtende Nederlanders en vernietigde ook een aantal nederzettingen op de westelijke oever bij de rivier de *Okiari*.⁵⁷

De Kamer van Zeeland van de WIC organiseerde in 1628 een nieuwe onderneming waarbij ook veel Engelse en Ierse oudgedienden betrokken waren. Burgemeester De Moor stelde in de vergadering van de bewindhebbers van de Zeeuwse Kamer voor om de stad Belém met een

---

⁵³ Cochado vermeldde dat de gevangenen vertelden dat de Nederlanders er achttien jaren en de Engelsen en Ieren er veertien jaren gevestigd waren. Via de twee forten en omliggende posten werden jaarlijks 800.000 ponden tabak verscheept, rode verf, katoen en verschillende houtsoorten. De 'vijanden' die Mina, Cabo Verde of Brasil bezochten liepen binnen in Sapno om hun schepen te onderhouden en verversingen in te nemen, ze deden hetzelfde bij Cabo do Norte. (Lorimer 1989: 253-254) Zie ook Berredo 1988: 137; Lorimer 1989: 78. In het Waalse verslag is te lezen dat Pieter Jansz dit fort van Bento Maciel in 1623 vernietigde. (Forrest 1914 Vol II: 240-243) Zie Bijlage B 16 kaart Cochado.

⁵⁴ Lorimer stelt dat de vestiging bij de Paru in 1623 vrijwillig ontruimd werd. Dit lijkt in tegenstrijd met de vermelding van Scott dat de vestiging vernietigd werd omdat de Nederlanders zich mengden in de strijd van hun bondgenoten de *Supayes* tegen de *Pericores*. (Lorimer 1989:79)

⁵⁵ Forrest 1914 Vol II: 230-233.

⁵⁶ Berredo plaatste de vestiging van Oudaen oostelijk van de monding van de Xingú bij Mandiatuba aan het Canal do Gurupá, dicht bij de rivier Maxipana. Blijkbaar weigerden de Ieren contact omdat zij probeerden met de Spaanse kroon te onderhandelen over hun positie en contact met Nederlanders dat zou bemoeilijken. (Lorimer 1989: 80)

⁵⁷ Oudaen voer waarschijnlijk naar de *Okiari* waar het tot een nieuw gevecht kwam met de troepen van Pedro Texeira die hen gevolgd waren. In het gevecht dat volgde werden zestig van de tachtig Nederlanders, Ieren en Engelsen gedood, onder wie Oudaen. De overlevende Nederlanders vluchtten naar de Oiapoque waar zij onenigheid kregen en zich in vier groepen splitsten. Zie ook hoofdstuk 3: 106 noot 21.

strijdmacht te ‘incorporeren’.⁵⁸ Dit voorstel werd niet uitgevoerd, maar er werd wel een grootschalige expeditie ondernomen. De expeditie van Gelein van Stapels in 1629 had de rivier van *Tauregue* als bestemming.⁵⁹ De schepen vertrokken de eerste mei 1629 van het nieuw gebouwde fort. Kort daarna werd een eerste Portugese aanval onder leiding van Pedro da Costa afgeslagen, maar op 17 oktober 1629 gaf de nederzetting zich over aan een tweede expeditie onder leiding van Texeira.⁶⁰

Na de vernietiging van *Tauregue* werden nog twee expedities vanuit Engeland ondernomen. Roger North stichtte in 1630 een *fort Pattacue* in dezelfde streek. Dit fort werd in februari 1631 aangevallen vanuit Belém.⁶¹ De laatste Engelse onderneming werd in 1631 geleid door Roger Fry. De Portugese naam voor de nederzetting was *Cumaú*. De verwoesting van dit fort werd beschreven door Jácome Raymundo de Noronha. In dit verslag wordt gesteld dat het fort makkelijk te veroveren was, omdat de Indianen bang voor de Portugezen waren geworden en zij de Engelsen niet met voedselleveranties ondersteunden.⁶² Met de vernietiging van dit Engelse fort in juli 1632 kwam er een einde aan de vestiging van grotere nederzettingen van Engelsen, Ieren en Nederlanders in dit gebied. De westelijke Amazone-delta werd in 1637 uitgeroepen tot de *Capitania do Cabo do Norte* met Bento Parente als *Donatario*. De voornaamste aandacht van de Portugese koloniale bestuurders was echter elders gericht.⁶³

In 1637 was Pedro Texeira van Belém do Pará naar Peru gereisd en hij vestigde zo de basis voor de Portugese dominantie in Amazonia. Deze expeditie legde de grenzen van het Portugese gebied ver westelijk van de lijn die in het verdrag van Tordesillas tussen Spanje en Portugal was overeengekomen. Het verslag dat Acuña van deze reis maakte is een belangrijke contemporaine bron voor de geschiedschrijving van Amazonia en haar bewoners. Acuña’s verslag documenteert de aanwezigheid van talrijke Indiaanse samenlevingen langs de Amazone rivier. Een opmerkelijke vermelding is dat hij bij de rivier de Solimões Indianen aantrof die

⁵⁸ Oktober 1628 betoogde burgemeester De Moor dat het fort Para ‘geincorporeerd’ moest worden en verzocht hiertoe bekwame schepen of fluiten. Boudaen, Ten Haeff en Munnix werd opgedragen dit plan te onderzoeken en verslag uit te brengen over de resultaten. (NA_1.05.01.01_20 1628 10 09)

⁵⁹ De expeditie had een aantal deelnemers uit Engeland en Ierland die al eerder in de Amazone hadden gelegen. Philip Purcell, die al geruime tijd in de Amazone was geweest en daar vanaf 1625 gevangen had gezeten, was één van de leiders. Een opmerkelijke deelnemer was de Ier Bernardo O’Brien die eerder in 1620 naar de Amazone was gereisd. (Lorimer 1989: 90)

⁶⁰ Pedro da Costa had een strijdmacht van veertig Portugezen en 800 Indianen. (Lorimer 1989:91) De tweede expeditie telde 120 Portugezen en 1.800 Indianen; er werden ongeveer 80 gevangenen gemaakt. (Lorimer 1989: 308-313)

⁶¹ Lorimer 1989: 100, 355-361.

⁶² Er stierven 86 Engelsen en dertien werden gevangen genomen; slechts zeven Engelsen ontsnapten, twee van hen werden door een Zeeuws schip opgepikt en mee naar Vlissingen genomen. De anderen leefden een half jaar bij de Indianen en werden gered door schipper John Barker van de *Marmaduke*. (Lorimer 1989: 104-106, 379-384)

⁶³ Donatarios kregen van de Portugese Koning een ‘Capitania’ in ‘erfleen’. (Chambouleyron 2005: 20)

beschikten over ijzerwerk dat via de kust van Guiana duizenden kilometers landinwaarts terecht was gekomen.⁶⁴ De Portugese expansie in de periode 1630-1650 richtte zich verder stroomopwaarts van de Amazone rivier. De westelijke oever van de Amazone-delta werd een perifeer gebied. Er lag een Portugees fort met enige tientallen soldaten op het eiland van Gurupá om de toegang via het Canal do Norte te controleren.⁶⁵

De brieven en verslagen van Gedion Morris zijn een zeldzame Nederlandse bron voor de gebeurtenissen in deze periode. Gedion Morris was een Zeeuw die met Gelein van Stapels in 1629 naar Tauregue gezeild was waar hij hetzelfde jaar gevangen genomen werd. Gedion bracht zeven jaar als gevangene door op het eiland van Maranhão. Hij werd door de Portugese autoriteiten ingezet in de handel met Indianen. In 1637 lukte het hem om terug te keren naar Nederland. Hij richtte zich onmiddellijk tot de Kamer van Zeeland van de WIC met een plan om Amazonia te veroveren. In 1641 nam hij deel aan de verovering van São Luis in Maranhão. De uitbreiding van deze verovering naar de Amazone-delta kwam niet tot stand. Het Nederlandse garnizoen van de stad São Luis verliet de stad in 1644 mede door toedoen van de Indiaanse bondgenoten uit de Amazone-delta die de Portugezen hielpen bij het belegeren van de Nederlanders.⁶⁶

Het handelsverkeer van Nederlanders en Indianen in de Amazone-delta vanuit schepen ging blijkbaar door. In 1647 schreef Sebastião de Lucena de Azevedo, de bevelhebber van Pará, dat Portugese schipbreukelingen in 1646 gedood waren op het eiland van Marajó door 'naties die op dat eiland wonen en bondgenoten zijn van de Nederlanders' waaronder Aruan. De expeditie die het ongeluk onderzocht nam een Nederlander gevangen; *Vhandergos* geheten. Waarschijnlijk een verbastering van Van der Goes. Deze werd afgeschilderd als een gevaarlijke piraat die bezig was met een plan om de vesting van Gurupá aan te vallen. Het jaar erna werd een aanval uitgevoerd op een Nederlandse sterkte bij de *Lagos de Maricari* in de buurt van Cabo do Norte. De bezetting van het fort bestond uit vijftien Nederlanders en Fransen van wie er twee werden gedood. In het fort werden vijftig slaven gevonden, zowel mannen als vrouwen. Naast vuurwapens was er een grote hoeveelheid voedsel. Het verslag maakte geen melding van bijlen, messen of kralen.⁶⁷

In 1647 schreef de bevelhebber van Gurupá over Nederlandse schippers die contacten hadden met Indianen en Azevedo dat er acht Nederlandse schepen bij Cabo do Norte waren

⁶⁴ Acuña 1641: 30v-31. Zie ook ff hoofdstuk 3: 142 noot 186.

⁶⁵ Lorimer 1989: 91.

⁶⁶ Dr Hygino Pereira publiceerde een artikel over Gedion Morris. (Hygino 1895)

⁶⁷ Reis 1993; AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63. Zie ook Lima 2005: 251-256. Het verslag maakt geen melding van de kwaliteit van de slaven waardoor het gezien de context waarschijnlijk is dat het hier Indiaanse slaven betrof.

geweest.⁶⁸ In 1647 werd vanuit Maranhão een Hollandse loods met de naam ‘Jans’ naar Portugal gezonden.⁶⁹ In 1648 werd vanuit Maranhão gevraagd wat te doen met een buitgemaakt Nederlands schip.⁷⁰ Het verkeer van Nederlanders met Indianen in de Amazone-delta ging blijkbaar de gehele periode 1620-1650 door.⁷¹

Het gebied tussen de Oiapoque en de Cayenne bleef in de periode 1620 tot 1650 het belangrijkste *rendez-vous* op de kust. De ondernemingen om grotere nederzettingen in dit gebied te stichten mislukten echter mede door de tegenstand van de Indianen. Het plan van de WIC om de nederzettingen aan de Wilde Kust door een Hoge Raad in Cayenne te laten leiden werd geen werkelijkheid. De aanvankelijke vriendschap met de Yao, waarvan enige vertegenwoordigers in 1598 met de expeditie van Abraham Cabeliau naar Nederland reisden, was dertig jaar later omgeslagen in vijandschap. Dit was de oorzaak van het mislukken van verschillende Nederlandse nederzettingen bij de Oiapoque.

Na 1630 liet de WIC het stichten van nederzettingen over aan particulier initiatief. Uit het verslag van De Vries valt op te maken dat er wél kleinere nederzettingen waren. De aanwezigheid van planters in 1634 op het eiland van Cayenne, getuigt van de aanwezigheid van bouwerijen, kleinere Nederlandse plantagekolonies, in dit gebied. De kolonie van De Vries bij Cayenne was een kort leven beschoren en veel van deze kleinere nederzettingen waren waarschijnlijk van korte duur. In de periode van 1620 tot 1650 mislukte een aantal Franse ondernemingen om een nederzetting op het eiland van Cayenne te stichten; het fort dat de kolonisten van De Vries vonden was hiervan een stille getuige.⁷²

Verder westelijk tussen Cayenne en de Marowijne ontstonden kleine nederzettingen van Fransen, zoals die bij de rivier de Sinnamary die De Vries in 1634 bezocht. Bij de Marowijne waren geen Europese nederzettingen, maar het was een plaats waar passerende schepen handel dreven. De Suriname rivier werd regelmatig door Nederlandse schepen aangedaan. Suriname

---

⁶⁸ AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 67, 69.

⁶⁹ AHU_ACL_CU_009, Cx. 2, D. 217, 219, 231, 233, 233.

⁷⁰ AHU_ACL_CU_009, Cx. 2, D. 239.

⁷¹ Het is onduidelijk wat er verhandeld werd. Uit de buit in 1647 zou opgemaakt kunnen worden dat de belangrijkste handel uit Indiaanse slaven en voedsel bestond en de handelsgoederen uit vuurwapens, maar het is waarschijnlijk dat een gedeelte van de handelsgoederen niet werd gerapporteerd in het Portugese verslag. (AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63)

⁷² Goslinga geeft een aantal vestigingspogingen waarvan geen verdere vermeldingen gevonden zijn en waarvan de bronnen niet vermeld worden. (Goslinga 1971: 418-419) In 1613 was er een kolonie van 160 Franse families bij de Oiapoque; een andere vestiging lag 1625 in Cayenne; in 1627 arriveerden 500 mensen uit La Rochelle die na drie jaar naar St Christoffel verhuisden; in 1628 werd een kolonie bij de ‘Conomana’ gesticht. Later werd een vestiging van 370 kolonisten van de Cap Nort Compagnie door Indianen vernietigd. In 1644 mislukte een volksplanting van 420 Fransen in Cayenne die onder leiding van Poncet de Brétigny in 1643 vertrokken waren uit Rouen mede door Indiaanse vijandelijkheden. (Artur 2002: 139-141)

werd in deze periode door Engelsen gecontroleerd en er was ook Engelse vaart. In 1636 verklaarde de dienaar van Claudij Woutersz dat deze ‘coopman’ tijdens hun reis naar Barbados, Sint Christoffel en Suriname constant dronken was geweest. In de Suriname rivier was hij zelfs tijdens het drinken met Engelse schippers buiten bewustzijn geraakt.⁷³

De belangrijkste Nederlandse nederzettingen lagen na 1630 niet langer in het oostelijk deel van Guiana. De Waalse kolonisten schreven dat er in 1625 met de sloep van het schip van Gelein van Stapels bij de rivier de Berbice gehandeld werd. In 1627 werd bij de Berbice een particulier patroonschap door Abraham van Pere gesticht. De kolonie bij de Berbice lag evenals die bij de Essequibo ver landinwaarts. Enige tientallen Nederlandse kolonisten lagen verspreid in Indiaanse dorpen. De grens tussen het particuliere patroonschap van Berbice en de vestiging Essequibo van de WIC lag bij de rivier de Demerara. De meeste schepen ankerden in de Demerara en voeren vandaar met kleinere vaartuigen naar de Berbice en naar de Essequibo, welke laatste rivier bijzonder slecht bevaarbaar was door de grote zandbanken in de monding.⁷⁴

De nederzetting bij de rivier de Essequibo is in het vorige hoofdstuk al genoemd. Bij de oprichting van de WIC was het bestuur van deze vestiging in handen van de Kamer van Zeeland gekomen. Gelein van Stapels schreef dat Jan van Beverland met een aantal leggers in een Indiaans dorp woonde op ongeveer 60 km van de monding. Noch de Waalse kolonisten, noch Gelein van Stapels bezochten het veel verder gelegen fort Kykoveral dat de belangrijkste Nederlandse nederzetting was aan de Essequibo. Jan van der Goes was van 1626 tot 1637 het opperhoofd van de vestiging van de WIC aan de Essequibo. Gelein van Stapels schreef dat hij Jan van der Goes tijdens zijn bezoek in 1629 niet ontmoette, omdat deze absent was op een handelsreis. De Vries schreef dat Jan van der Goes in 1634 in een kano naar de Demerara kwam om hem te ontmoeten.

Edmundson publiceerde in 1901 een studie over de Nederlandse vestigingen in westelijk Guiana waarin hij stelde dat de belangrijkste historische figuur in deze periode Aert Adriaensz Groenewegen heette. Groenewegen werd genoemd in het verslag van majoor John Scott. In 1627 had hij volgens Scott de Engelse kolonisten op Barbados geholpen door te bemiddelen bij de overkomst van een aantal Arawak uit Essequibo om voedsel te verbouwen. Deze Arawak werden echter door de Engelsen op Barbados tot slaaf gemaakt en Groenewegen moest met een

---

⁷³ SAA 875/371 1636 10 09. Het is mogelijk dat er kleinere Nederlandse nederzettingen waren. Biet trof in 1652 een kleine nederzetting aan bij de Commewijne. Sommige auteurs plaatsen de eerste Joodse nederzettingen in Suriname omstreeks 1644 op de Jodensavanne. (Zwarts 1927: 520)

⁷⁴ Zie ook hoofdstuk 3: 105, 111-112. Zie Bijlage A 17 voor de beschrijving van Stapels uit 1629.

Caraïbische vrouw huwen om zijn positie tussen de Indianen aan de Essequibo rivier te handhaven toen één van de Arawak van Barbados had weten te ontkomen.⁷⁵

Spaanse bronnen vermeldden aanvallen met duizenden Indianen onder leiding van Nederlanders en Edmundson concludeerde dat dergelijke expedities niet te rijmen waren met de noodlijdende vestiging van de WIC bij de Essequibo. Uit de resoluties van de Kamer van Zeeland blijkt dat er in 1632 en later in 1645 overleg gevoerd werd over de opheffing van de vestiging in Essequibo omdat ze niet rendabel was.⁷⁶ De veronderstelling van Edmundson dat er twee verschillende vestigingen naast elkaar bij de Essequibo waren, wordt niet ondersteund door de beschikbare verslagen zoals die van Gelein. De bronnen vermelden zeer consequent de naam van Jan van der Goes en het is waarschijnlijk dat dit de belangrijkste functionaris van de WIC in Essequibo was tussen 1626 en 1637.⁷⁷

Spaanse bronnen vermelden dat er in 1637 verder westelijk een Nederlandse nederzetting bij de Amacuro rivier was gesticht, maar deze bronnen berusten vooral op verklaringen van derden.⁷⁸ De handel van Nederlanders met Indianen aan de kust tussen de Essequibo en de Amacuro rivier in deze periode wordt niet door Nederlandse bronnen gedocumenteerd. Er is dus een groot verschil tussen de vermeldingen in Spaanse en in Nederlandse bronnen. De Spaanse bronnen vermeldden aanvallen van Nederlanders met duizenden Caraïben terwijl de Nederlandse

---

⁷⁵ Edmundson poneerde in 1901 dat Groenewegen dezelfde persoon was als Groenewegle, die genoemd wordt in een verslag dat aan Scott wordt toegeschreven. Edmundson identificeerde Groenewegen met Aert Adriaensz Groenewegen, een telg uit een Delftse regentenfamilie. In 1657 werd de vestiging in Essequibo door de Kamer van Zeeland gereorganiseerd en dan verschijnt de naam Groenewegen voor het eerst in het archief van de OWIC als commandeur van Essequibo. Het verslag dat aan Scott wordt toegeschreven is de belangrijkste documentatie die een vroege vestiging van de Nederlanders in Essequibo ondersteunt en die de rol van Groenewegen naar voren brengt. Het verslag bevat echter een aantal aantoonbare onjuistheden, zoals de beschrijving van de Nederlandse kolonie bij de Pomeroon en de dateringen van kolonies bij de Oiapoque, Cayenne en Berbice. Het is zeer wel mogelijk dat er een Nederlander is geweest die met een Indiaanse is getrouwd en die een belangrijke rol gespeeld heeft in de gebeurtenissen in de westelijke Guianas tussen 1620 en 1664, maar de beschikbare documentatie wijst niet op de overheersende rol die Edmundson schetste. (Edmundson 1901) De zoon van Groenewegen heette Amos Groenewegen en was in het eind van de zeventiende eeuw posthouder bij de Demerara. Edmundson vond in de beschrijving van Barbados door Scott een verwijzing naar het huwelijk van Groenewegen met een Caraïbische om de vestiging voor vernietiging te behoeden. Uit dit huwelijk kwamen weer conflicten met Arawak voort. Scott refereert aan het jaar 1631. (Edmundson 1901: 656- 661) Zie ook hoofdstuk 3: 135 noot 159.

⁷⁶ USC 1898 Appendix Part 1: 19: 1632 04 08; 27: 1645 03 09 resoluties Kamer van Zeeland.

⁷⁷ Netscher was sceptisch over de rol die Edmundson aan Groenewegen toedichtte. In 1659 vermelden de resoluties van de Kamer van Zeeland Aert Adriaensz Groenewegen als commandeur. (USC 1898 Vol 2: 129) De naam van Aert Adriaensz van Scherpenisse wordt genoemd in een resolutie van 3 maart 1645 van de Kamer van Zeeland. (USC 1898 Vol 2: 103) De richting van het historisch onderzoek van de Engelsen werd waarschijnlijk beïnvloed door de territoriale claim in Guyana. Het laatste woord is hierover voorlopig nog niet geschreven.

⁷⁸ USC (1896), Vol 1: 56. Sommige auteurs veronderstelden dat Nederlanders al vóór 1620 nederzettingen bij de Pomeroon en de Amacuro rivieren gesticht hadden. (Dalton 1855: 45; Netscher 1888: 41-42)

bronnen vermelden dat de nederzetting bij de Essequibo een noodlijdend bestaan leed.⁷⁹ De beschikbare bronnen wijzen op een bescheiden handel van Nederlanders met Indianen bij de Essequibo. De ontwikkeling van Berbice en vooral Essequibo lijkt in verband te staan met de ontwikkeling van Barbados. Westelijk Guiana was vanuit Barbados goed te bezeilen.

De aanval op S. Thomé aan de Orinoco die door Gelein van Stapels in 1629 werd beschreven was het begin van een ontwikkeling die zich de gehele periode tussen 1630 en 1650 zou voortzetten. In de Amazone-delta werden de Nederlanders verdreven door Portugese interventie. Ook na de vrede met Spanje in 1648 bleef hier een oorlogssituatie. In westelijk Guiana lag dit anders. In 1631 werd S. Thomé op een andere plaats aan de Orinoco opnieuw opgebouwd na haar vernietiging in 1629. De vernietiging van een Nederlandse kolonie op het eiland Tobago in 1637 leidde tot de eerder genoemde expedities tegen S. Thomé en S. Josef op Trinidad waardoor het Spaanse gezag in dit gebied sterk verzwakt werd.⁸⁰ Er zijn in de periode tussen 1630 en 1650 naast de vermeldingen van oorlogshandelingen weinig vermeldingen van handel van Nederlanders met Indianen in de Orinoco-delta. In deze periode keerden veel van de Indiaanse bewoners van het gebied zich af van de Spanjaarden, maar de handel in tabak had zich verplaatst naar de Europese vestigingen op de Caraïbische eilanden.⁸¹

De eerder genoemde verklaring over de dronken koopman Claudy Wouters in de Suriname rivier wijst op een verandering in de vaart die omstreeks 1635 begon op te treden.⁸² De routes van Gelein van Stapels en De Vries kwamen overeen met de reis die Cabeliau in 1598 maakte. Na 1635 begon dit patroon te veranderen en ontstond er een regionale vaart tussen de eilanden en de kust. De schepen voeren nu vaak eerst naar de Antillen en dan naar de kust, zoals de *Neptunus* die in 1637 via St. Christoffel op zoek naar zeekoe op de Wilde Kust kwam en daar commandeur Jan van der Goes met de leggers van Essequibo en een partij orleaan aan boord nam.⁸³ De Nederlandse vaart op de Wilde Kust verliep in de periode 1620-1650 aanvankelijk van oost naar west, maar na 1635 steeds meer via de eilanden Barbados en Sint Christoffel.⁸⁴

---

⁷⁹ Zie Whitehead 1988: 94-95.

⁸⁰ Zie Whitehead 1988: 94-95.

⁸¹ Whitehead 1988: 95. Ousiël schreef dat er omstreeks 1637 jaarlijks op Trinidad 100.000 en bij de Orinoco 50.000 pond tabak werd geproduceerd. (USC vol 2: 86)

⁸² SAA_5075_875/371 1636 10 09.

⁸³ SAA_5075_1012/371v.

⁸⁴ Bevrachtingscontract van Jacob Jansz met Pieter Andriesz Moerbeek en Cornelis Aersen van Hoorn dat de *Liefde* van Amsterdam naar West Indiën, Bermuda en de Wilde Kust zal varen; bevrachters verzorgen jacht en sloep. (SAA_5075_726/177v 1635 04 30) Verklaring van Wouter Crants en anderen op verzoek van schipper Jan Vedrix over de reis met de *Hoop* in januari 1644 naar de Caraïbische eilanden, St Christoffel, de Wilde Kust en terug naar St Christoffel. (WA_1685_997/270 1646 03 20) Verklaring van Arent Gerritsz van Ipendam op verzoek van Claes Pietersz bosschieter dat hij als stuurman en supercargo

Met de vrede van Munster in 1648 werd de Nederlandse aanwezigheid in Guiana door Spanje erkend. Omstreeks 1650 bestond deze aanwezigheid uit een aantal kleinere Nederlandse nederzettingen waarvan Berbice en Essequibo de belangrijkste waren.⁸⁵ Hierboven is een aantal Engelse en Franse ondernemingen genoemd die mislukten. Fransen probeerden zich in deze periode herhaaldelijk in het gebied rond Cayenne te vestigen, maar de nederzettingen wisten zich niet te handhaven door het verloop van kolonisten en door aanvallen van Indianen.⁸⁶ De Engelse kolonie in Suriname werd omstreeks 1645 ook door Indianen vernietigd. De Wilde Kust kreeg de faam van een gebied waar het moeilijk was om nederzettingen te stichten, met name omdat de daar woonachtige Indianen onbetrouwbaar en gevaarlijk waren.⁸⁷

Het lukte echter wel om nederzettingen te stichten op de kleinere eilanden in de Caraïbische zee. De vlooteskaders van de WIC braken de Spaanse maritieme alleenheerschappij waardoor vestigingen op de eilanden mogelijk werden. Tussen 1620 en 1650 ontstonden o.a. Franse, Engelse en Nederlandse nederzettingen. De Nederlandse nederzetting op het eiland van Tobago is al eerder genoemd.⁸⁸ Het eiland Sint Christoffel werd vanaf 1627 een springplank voor de Franse en Engelse expansie en ontwikkelde zich tot een belangrijk regionaal entrepot.⁸⁹ Op de eilanden Martinique en Guadeloupe ontstonden Franse vestigingen. In 1627 werd op het eiland Barbados een Engelse nederzetting gesticht die snel groeide en omstreeks 1650 telde het eiland een bevolking van ongeveer 30.000 zielen waarmee het de belangrijkste koloniale vestiging in dit gebied was geworden.⁹⁰

Indiaanse handelspartners 1620-1650

Het bepalen van de Indiaanse handelspartners van de Nederlanders in de Amazone-delta is bijzonder moeilijk. Er zijn in de Nederlandse bronnen weinig vermeldingen van etnoniemen. Gedion Morris schreef april 1642 in S. Luís de Maranhão: *'dat hier onder de portegijsen een*

---

op *Swarte Beer* 24 april 1645 uitgevaren is voor particulieren met een bestelling van de WIC naar de Wilde Kust en de Caraïbische eilanden. (SAA_5075_1293/30)

⁸⁵ Ousiël schreef een verslag in 1637 waarin hij de Spaanse gouverneur van Trinidad citeerde die meldde dat er zeven Nederlandse nederzettingen langs de kust waren, namelijk bij 'Wiapoco, Caliane, N (onbekend), Sernamo, Serrano, Isiquebu en Barbicies.' (USC vol 2: 81)

⁸⁶ Goslinga 1971: 419. Zie ook hoofdstuk 3: 117 noot 72.

⁸⁷ Williamson citeert het verslag van Scott die een Engelse vestiging onder Marshall in Suriname vermeldt die in 1643 gesticht werd. Er waren posten bij de Saramacca en Corantijn. Deze vestiging werd in 1645 mede door toedoen van Fransen die uit Cayenne gevlucht waren door Indianen vernietigd. (Williamson 1923: 146; Goslinga 1971: 419)

⁸⁸ De nederzetting op Tobago werd in 1628 gesticht met Jan de Moor als patroon. In 1637 werd de nederzetting door een Spaanse aanval vernietigd. (Boomert 2002)

⁸⁹ Voor dit eiland wordt een uitzondering gemaakt en wordt het contemporaine toponiem St. Christoffel gebruikt in plaats van het moderne St. Kitts, om aansluiting met de bronteksten te bewaren.

⁹⁰ Beckles 1998.

*groot getal van slaven zijn van de natie van de arrowwaens, tokeans ende wackeans die al te mael slaeven gemaect zijn om onsent wille omdat sij ons doentits wij cloniers in de Ammassonis laegen hulp ende bijstant hebben gedaen.’*⁹¹

De *Arrowwaens* of Aruan werden al eerder genoemd. De Laet schreef dat ten noorden en ten zuiden van *Sapno* twee riviertjes waren met de naam *Arrowas* en de naam *Paricores*, waar ‘wilden’ woonden. Dit zijn waarschijnlijk etnoniemen die duiden op Aruan en Palikur.⁹² De bewoners van het *Arouwen eiland* dat nu Ilha de Caviana de Dentro genoemd wordt, waren gezien de benaming waarschijnlijk Aruan. Het *Arrowen eiland* is een topografische getuige van de relatie tussen Aruan en Nederlanders in deze periode.⁹³ Het verkeer van Nederlanders met de Indiaanse bewoners van het eiland van Marajó en andere eilanden langs de kust ging ook na de vernietiging van de Nederlandse nederzettingen in de periode 1620-1650 onverminderd voort.

De Portugezen voerden de gehele periode 1620-1650 oorlog tegen de Aruan en andere Indianen op het eiland van Marajó en steeds herhaalden zij de beschuldiging dat deze Indianen handelden met Noord-Europeanen onder wie Nederlanders. In 1644 leed een Portugees schip schipbreuk en volgens Portugese bronnen werden de opvarenden, onder wie de jezuïet Figueira, door Aruan opgegeten.⁹⁴ In 1646 was er weer een schipbreuk die tot de hechtenis van *Vhandergos* leidde. De Aruan waren in de periode van 1620 tot 1650 handelspartners van Nederlanders op de eilanden langs de Atlantische Oceaan en op de westelijke oever van de Amazone-delta.⁹⁵ Archeologisch onderzoek van Meggers beschreef de aanwezigheid van Europese voorwerpen op begraafplaatsen van de Aruan op de eilanden in de Amazone-delta, die aantoonde dat er contacten met Europeanen waren geweest.⁹⁶ De laatste Aruan verdwenen in de negentiende eeuw, maar waren toen al lang van de eilanden verdreven. Nimuendaju publiceerde in 1948 over de geschiedenis van deze Indiaanse samenleving.⁹⁷

---

⁹¹ Gedion pleitte voor de in vrijheidsstelling van de gevangen Indianen omdat het de compagnie toch niet veel zou kosten, want de vrije Indianen moesten een maand werken voor drie ellen goedkoop textiel. (NA_1.05.01.01_57 154) Hygino spelde Tockean als Fockean. Een kaart van Vingboons toont de *Tockehan* naast de *Wackhans* bezuiden de Jarí. (Wieder 1932: 83) Zie ook Bijlage B 15 bij deze paragraaf.

⁹² De Palikur die ook in hoofdstuk 2 vermeld werden komen dus in deze bronnen niet als een dominante identiteit in dit gebied naar voren in de beschikbare contemporaine bronnen.

⁹³ Bij De Laet wordt dit eiland *Coarien* genoemd. (De Laet 1625: 462) De Laet schreef dat de eilanden door *Arowians* bewoond werden die lang haar hadden net zoals vrouwen. (De Laet 1640: 573)

⁹⁴ Marajo 1647: Berredo 1988: 226-227.

⁹⁵ Brief van Sebastião de Lucena de Azevedo, de Capitão-mor van Gurupá uit 1647. Hij benoemde de Indianen waarmee Nederlanders handelden als: ‘*Engaiba, Mapuas, Periquas, Ariquras, Jacoanis, Managages, Aruanes en andere naties.*’ (AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63) De Ier O’Brien benoemde in 1626 de bewoners van het eiland *Sapanapoko* als Aruan. (Lorimer 1989: 264)

⁹⁶ Meggers 1957: 3-44, 242-258, 425-555, 579-584, 594-597.

⁹⁷ Nimuendaju 1948: 19-198.

De etnoniemen *Tokeans ende Wackeans* die Gedion noemde zijn te vinden in de lijst die De Laet vermeldde in de Franse editie van de *Nieuwe Wereld*. Op de westelijke oever van de Amazone-delta waren de volgende naties te vinden: *Arwaques, Cockettaway, Pattecu, Tockianes, Arytians, Comoes en Wackehanes*.⁹⁸ Deze etnoniemen lijken op de toponiemen *Kokerwey, Pattecu* en op de etnoniemen *Tockehan, Hartians en Wackhans* die te vinden zijn op een kaart in een manuscriptatlas van Vingboons. Dit zijn namen die in de buurt van de Anauerapucu en verder zuidelijk vermeld werden. Op de kaart van Hessel Gerrits in De Laet staat alleen het etnoniem *Harrytiah* verder landinwaarts vermeld.⁹⁹

Het archeologisch onderzoek van Meggers in Amapá bracht verschillende keramische tradities aan het licht. Mazagão is een belangrijke keramische traditie die vernoemd werd naar de vindplaats die iets ten zuiden van de stad Macapá bij de rivier de Anauerapucu ligt. Omstreeks 1650 verdween deze cultuur. Op begraafplaatsen werden grote hoeveelheden Europese kralen gevonden, wat op handelsrelaties met Europeanen wijst.¹⁰⁰ De Indiaanse samenlevingen die met Nederlanders handelden en plantages dreven werden dus in de periode 1630 tot 1650 door Portugese acties vernietigd of verdreven. De Laet schreef in 1630: '*De Portugesen van Para hebben 't volck seer verdreven ende weynigh aen haer zijde gelockt soo dat de onse in den jaere 1629 de rievier soo verandert vonden ende 't volck soo verlopen datse op de voornemste plaetsen schier geen huysen meer en vonden ende 't volck datter noch was hadt hem gheretireert in kreecken ende moerassen ver van de rievier af daer mense qualick kan vinden.*'¹⁰¹ De *Tockehan* en *Wackehan* waren etnoniemen van Indiaanse samenlevingen die handelscontacten met Nederlanders onderhielden. De *Wackehan* zijn tussen 1620 en 1630 verdwenen. Over de *Tockehan* is meer bekend. Verder zuidelijk werd het gebied tussen de rivier de Paru en Macapá in Portugese bronnen aangeduid als de Serra do Tucujú die bewoond werd door de Tucujú Indianen.¹⁰² De Grenands identificeerden de Tucujú met de Toucoyennes die later als een clan in het samenlevingsverband van de Palikur werden opgenomen.¹⁰³

⁹⁸ De Laet 1640: 59.

⁹⁹ Deze kaart van Vingboons uit 1665 is geïnspireerd op een oudere kaart, want Belém is niet weergegeven, wel de *Rio de Reigers* die door De Laet genoemd werd. Andere etnoniemen zijn *Mieraus, Atouacas* en *Olobus* dicht bij het fort *Torege*. (Wieder 1932: 83) *Arwaues* lijkt op Aruan, *Cockettaway* is het *Cocodivae* dat O'Brien in zijn verslagen noemde. (Lorimer 1989 74, 264), *Pattecu* is een toponiem, namelijk de plaats van het fort *Pattacue* van North in 1630. (Lorimer 1989: 94), evenals *Comoes* dat overeenkomt met *Cumahu*. (Lorimer 1989: 105-106) Zie Bijlage B 8-15.

¹⁰⁰ Meggers 1957: 44-102, 556-579, 96-597.

¹⁰¹ De Laet 1630: 562. Gelein van Stapels schreef dat het fort *Goede Hoop* in 1629 werd opgericht op een savanne waar vroeger een Indiaans dorp was geweest.

¹⁰² Bento Maciel schreef in 1630 een verslag waarin ook informatie over de Indiaanse bevolking van de Amazone-delta te vinden is. Bento beschreef de bevolking van Marajó en de eilanden westelijk als '*Aruans*,

De belangrijkste keramische traditie ten noorden van de Araguari rivier wordt Aristé genoemd; deze traditie bleef langer in stand dan die van Mazagão. Op begraafplaatsen van deze cultuur werden ook veel Europese kralen gevonden.¹⁰⁴ In Portugese bronnen worden de bewoners van het gebied benoorden Macapá de *Moriguiz* genoemd. Deze *Moriguiz* zijn waarschijnlijk dezelfde Indianen die in Nederlandse, Franse en Engelse bronnen aangeduid worden met de naam Maraon. De Waalse kolonisten beschreven in 1623 de inwoners van *Sapno* als Maraon. De Laet schreef dat de Maraon in de buurt van *Sapno* leefden.¹⁰⁵

De Indiaanse bevolking bij de Xingú en zuidelijk op het eiland van Gurupá worden vermeld op de kaart van Vingboons als *Womian* en de *Habahan*. De Laet plaatste het etnoniem *Apehouse* zuidelijk van de monding van de Xingú.¹⁰⁶ Vanaf 1630 komen er meer berichten over de Indianen in dit gebied, maar de Portugese etnoniemen verschillen van de oudere bronnen. Westelijk van de Tocantins woonden volkeren die waarschijnlijk tot de Tupí behoorden waaronder de Pacajá die oostelijk van de monding van de Xingú leefden.¹⁰⁷ Westelijk van de Pacajá leefde een ander Indiaans volk dat eveneens Tupi sprak en dat Yuruna genoemd werd. De Yuruna voerden tot in de achttiende eeuw strijd tegen de Portugezen. Deze volken dreven waarschijnlijk handel met de Nederlanders omdat zij gevestigd waren bij de monding van de Xingú waar de Nederlanders nederzettingen hadden. Een aantal Yuruna werd na 1650 in een *aldea* verzameld, die *Maturu* heette bij het tegenwoordige Porto de Moz.¹⁰⁸ De Indianen die op het eiland van Gurupá woonden, worden in Portugese bronnen *Iacare* genoemd.¹⁰⁹

Mapuas en Inhengahybas’ en op de westelijke oever van de Amazone-delta de ‘*Tocuyus en Mariguins*’.
(Lorimer: 313-317)

¹⁰³ Grenand 1987: 29. Zie ook hoofdstuk 5: 214-215.

¹⁰⁴ Meggers 1957: 103-168, 539-555, 596-607.

¹⁰⁵ De Maraon woonden in *Sapno*, *Weywey*, *Anewyan*, *Quarian* en *Wetaly*. (De Laet 1640: 573) De Maraon die ook wel Marawan genoemd worden, zijn tegenwoordig verdwenen. (Grenand 1987: 3-5, 8-10, 27, 36, 43-53)

¹⁰⁶ De Laet 1625: 454v. Nimuendaju schreef dat *Apehouse* een woord uit het Tupí was. (Nimuendaju 1648: 217)

¹⁰⁷ Bento Maciel vermeldde de bevolking vanaf Belém naar het zuiden tot de rivier Pacajá als ‘*Anduras*, *Uguape* en *Pitapez*.’ Van daar tot de Xingú leefden ‘*Pacajares*, *Goanapuas*, *Caraguatas* en *Iuruhunas*’ in een zeer ongezond land waar goede katoen en tabak gewonnen werd. (Lorimer: 313-317) Evreux maakt melding van de Pacajá in relatie tot een Franse expeditie naar de *Pacaires* rivier vanuit S. Luís in Maranhão in 1613. De Pacajá werden in 1628 ‘gepacificeerd’ door Pedro da Costa gedurende zijn expeditie naar de Tocantins rivier. Acuña vermeldde de Pacajá in 1639 als bewoners van de Pacajá rivier. De Pacajá rivier wordt ook Portel genoemd. Nimuendajú classificeerde de taal van de Pacajá als Tupí. (Nimuendaju 1948: 203-204)

¹⁰⁸ Aldea was de naam voor de nederzettingen waar Indianen in Portugees Brazilië werden verzameld. Meestal werden deze aldea’s bestuurd door één of meer geestelijken. De Yuruna werden in de zeventiende eeuw herhaaldelijk vermeld omdat ze Portugese aanvallen afsloegen. In de periode 1655-1657 lukte het om een groot aantal Yuruna in een aldea *Matúru* te plaatsen bij de monding van de Xingú waar het huidige Porto de Moz ligt. Tussen 1665 en 1695 werden de Yuruna in verband gebracht met aanvallen op Europese vestigingen met vloten van kano’s. Veel Yuruna waren waarschijnlijk via de Jarí naar de Oiapoque

De sterkte die in 1647 bij Cabo do Norte door Portugezen vernietigd werd is een aanwijzing dat in dit gebied handelsrelaties van Nederlanders met Indianen bestonden. Veel van de Indiaanse bondgenoten wilden zich niet overgeven en werden gedood terwijl zij uitriepen dat zij voor Nederland en Frankrijk wilden sterven. In het fort werden vijftig Indiaanse slaven gevonden, zowel mannen als vrouwen. De Europese gevangenen werden naar de *Itapecuru* in de Maranhão gezonden, zodat ze geen contacten met Indianen konden onderhouden en niet konden terugkeren naar Europa, want de meesten leefden al lange tijd in de Amazone en kenden veel Indiaanse talen waardoor ze uiterst gevaarlijk werden geacht. In hoofdstuk 4 zal verder op de identiteit van deze Indianen worden ingegaan, die in Franse bronnen *Aracarets* genoemd werden.¹¹⁰

Het verslag van de Waalse kolonisten uit 1623 verstrekt gedetailleerde informatie over de relaties tussen Indianen en Europeanen bij de Oiapoque. Opvallend is dat bij de berg *Commaribo* een nederzetting van de Yao was ontstaan. Deze nederzetting bestond nog niet in 1609, toen Harcourt de Oiapoque bezocht, en lijkt een gevolg van de handel die met passerende schepen werd gedreven. De Waalse kolonisten besloten zich bij de Yao in *Commaribo* te vestigen. De belangrijkste plaats *Carippo*, op een berg westelijk van de monding van de Oiapoque, werd ook in het verslag van Harcourt genoemd als *Caripo* en in het citaat aan het begin van het hoofdstuk *Caribote*. Niet ver van *Carippo* lag *Apoteri* waar de rivier zich vernauwde en de oever hoger was. De Arawak die ook al door Keymis genoemd werden woonden bij de Ouanari rivier en de voornaamste nederzetting heette *Massoure*.¹¹¹

De Yao woonden nog steeds bij de benedenloop van de Oiapoque. Verder stroomopwaarts voorbij het dorp *Weypoko* woonden Maraon en Yao door elkaar. De kolonisten wilden in 1624 de *Nouragues* bezoeken die ongeveer 250 km van de monding woonden, maar het water in de rivier stond te laag om over de talrijke watervallen te komen en ze kwamen niet verder dan de nederzettingen *Pranao*, *Camiari* en *Tapoko* waar Maraon woonden. De Yao onderhielden relaties zowel met de Caraïben van Cayenne als met de *Aricours* die bij de rivier de *Cacipore* leefden. Het verslag beschrijft een expeditie van de Yao naar de *Cacipore* om samen met de *Aricours* de *Maye* aan te vallen. De reis van *Commaribo* naar de *Cacipore* duurde drie

---

gemigreerd waar ze in 1729 vermeld werden. Omstreeks 1850 leefden daar ongeveer 250 Yuruna. In de negentiende eeuw vluchtten de overgebleven Yuruna verder stroomopwaarts de Xingú, in 1928 werden daar 30 Yuruna door een expeditie gevonden. (Nimuendaju: 217-219)

¹⁰⁹ Bento schreef dat van de Xingú tot de Amazone rivier de *Iacares* in een dichtbevolkt vruchtbaar land leefden. (Lorimer: 313-317) Lima situeerde de *Engaiba* in dit gebied. (Lima 2005: 116)

¹¹⁰ Reis 1993; AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63. Zie ook Lima 2005: 251-256. Zie hoofdstuk 4: 166-167.

¹¹¹ Forrest 1914 Vol II: 238-251. Zie ook Bijlage B 9.

dagen. Met een strijdmacht van 150 kano's en vijfhonderd man werd een dorp van de Maye aangevallen dat drie dagen reizen in het binnenland lag.¹¹²

Het citaat aan het begin van dit hoofdstuk laat zien dat de verhoudingen tussen de Yao en de Nederlanders omstreeks 1627 veranderd waren. De Yao hielden een Nederlander gevangen in *Commaribo* nadat zij een overval gepleegd hadden op de Nederlandse soldaten die naar de *Oiapoque* gevlucht waren, nadat hun nederzetting bij de Amazone door Portugezen was aangevallen. Pas na bedreigingen stuurden de bewoners van *Commaribo* deze Nederlander naar de schepen die de expeditie van Jan van Ryen vervoerden. Toen de Waalse kolonisten eerder in 1624 met de Yao en *Aricours* ten strijde trokken tegen de Maye, was Lourens Lourensz nog een gevangene van de *Arocouro*.¹¹³ De nederzetting van Jan van Ryen werd bij *Wacogenive* gesticht, een goede twintig kilometer stroomopwaarts van *Carippo* in het gebied van de Yao. Ook deze kolonie werd door Indianen aangevallen.¹¹⁴

Het is goed denkbaar dat de vernietiging van de Nederlandse vestigingen bij de Amazone een van de oorzaken was van de veranderende houding van de Yao. De Nederlanders bleken niet opgewassen tegen de Portugezen. De fricties van de Yao met Europeanen bestonden echter al langer. Leigh maakte in 1604 al melding van een complot van de Yao om hem en zijn mannen te overvallen. Wilson vond de Arawak sympathieker dan de Yao. Ondanks deze conflicten bleven de Yao tussen 1630 en 1650 dominant in de handelsrelaties met Europeanen, zoals blijkt uit de aandacht die De Vries in zijn verslag aan de Yao besteedde.¹¹⁵

De Yao functioneerden in deze periode als tussenpersonen naar andere Indiaanse groepen. In het verslag van de Waalse kolonisten werden contacten met de *Aricours* beschreven. In één geval ontmoetten Caraïben uit Cayenne de *Aricours* bij *Commaribo* en raakten bijna slaags, maar werden door de Yao verzoend.¹¹⁶ Blijkbaar was de vijandschap met de Indianen uit Cayenne die door Mocquet en Harcourt werd gerapporteerd minder geworden, misschien als gevolg van de sterke handelspositie van de Yao bij de *Oiapoque*. Ook de vermeldingen dat de *Norak*, die stroomopwaarts aan de *Oiapoque* leefden, veel tabak en orleaan verbouwden lijkt op

---

¹¹² Forrest 1914 Vol II: 250-257.

¹¹³ Hoofdstuk 2: 70-71. Waarschijnlijk waren deze *Aricours* dezelfde Indianen die later met het etnoniem Palikur aangeduid werden. (Grenand 1987) Zie ook ff hoofdstuk 5: 213-214.

¹¹⁴ Het is interessant dat elke keer een aantal Nederlanders gespaard werd. Zowel bij de overval in 1625 op het gezelschap dat uit de Amazone kwam als van de kolonisten die in 1627 met van Ryen kwamen werd een aantal mensen gespaard.

¹¹⁵ Zie ff hoofdstuk 3: 127 noot 118.

¹¹⁶ Forest 1914: 242-245. De Vries beschreef de vijandschap van de Carib in Cayenne met de *Arricoens*. Waarschijnlijk worden hiermee de *Arricouri* bedoeld en niet de *Arecuna* zoals Colenbrander dacht. (Colenbrander 1911: 193)

een handelsrelatie met de Yao aan de kust te wijzen.¹¹⁷ De Yao speelden een rol bij de handel in orleaan. De Vries schreef over de naam orleaan dat de Caraïben het *Contsuwe* en dat de Yao het *Anoty* noemden. Anatto is via het Engels de meest verbreide naam geworden. In de Nederlandse contemporaine bronnen werd het vaak *verwe* genoemd.¹¹⁸

De Vries bezocht de Oiapoque niet, maar hij beschreef de situatie op het eiland van Cayenne waar hij in 1634 vier weken verbleef. '*Dit is een Eyland vol Volck ende sy zijn al Carijbesen.*'¹¹⁹ De begrafenis van *Arrawicarij* duidt op een aanzienlijke continuïteit, want Harcourt had hem in 1609 gezien en hij was dus minstens vijftig jaar opperhoofd geweest. Blijkbaar had De Vries ook contact met Yao, want hij besteedde in zijn beschrijving ruim aandacht aan hun godsdienst en gewoontes, maar hij schreef nergens waar en hoe hij contact met hen had. De Vries maakte een onderscheid tussen de Yao en de Caraïben. De Yao en Caraïben hadden volgens hem veel eigenschappen gemeen, maar hij gaat nergens specifiek op de verschillen in. De voornaamste relatie van De Vries lijkt vooral die met de 'natie' van het opperhoofd *Arrawicari*, wiens kleinzoon hij meenam ter meerdere zekerheid van het behoud zijn kolonie.¹²⁰

De enige informatie die De Vries over de Indianen bij de Sinnamary geeft is dat '*dese Natie van Indiaenen niet diefachtigh zijn gelijk wel in andere Contrayen*'. Bij de Mana ontmoette hij Indianen die hij als Arawak en Carib omschreef. De Marowijne werd bevolkt door verschillende Indianen; De Vries schreef: '*hier woont menigerhande Natie te weten Cribesen, Jajes, Arwacke, Percores ende noch menigderhande Natie.*'¹²¹ De meest opvallende informatie is de vermelding over de honderdvijftig *Supayes* die hij bij de Saramacca aan boord nam omdat de '*Cribesen haer dood wilde slaen*'. Op hun verzoek zette De Vries deze Indianen, waarschijnlijk Shebayo, af bij de Demerara.¹²² Deze Indianen bouwden daar onmiddellijk een dorp. Dit bevestigt het bericht van Gelein van Stapels uit 1629 dat er steeds meer Indianen naar de regio van de Berbice migreerden.

De berichten over de Indiaanse bevolking westelijk van de rivier Corantijn komen vooral uit het verslag van Gelein van Stapels. Gelein bezocht Berbice slechts enige dagen, maar zijn

---

¹¹⁷ Forest 1914: 248-249.

¹¹⁸ Colenbrander 1911: 194. Het is opmerkelijk dat de naam uit het Carib niet in het lijstje van Europese namen voorkomt: Anatto, Roucou, Urucum, Anato, Achiotl, Orlean, Orleaan.

¹¹⁹ Colenbrander 1911: 193: 'gelijk ick vooren van geschreven hebbe.' Het commentaar van Colenbrander was dat De Vries op dat punt alleen opmerkingen over de Caraïben van S. Vincent gemaakt had. (Colenbrander 1911: 150)

¹²⁰ Colenbrander 1911: 202.

¹²¹ Colenbrander 1911: 203-205.

¹²² 'ende wy losten aldaer de Wilden en Wildinnen, die datelyck haer woonplaets ghereet maeckten met Boskappen, alsoo sy hier naerder by haer vrienden waren.' (De Vries 207-208)

verslag is de enige beschikbare bron over de situatie daar – tot het uitgebreide verslag dat Adriaen van Berkel over zijn bezoek in 1671 schreef. Stapels korte opmerkingen leren dat er drie verschillende soorten Indianen bij de Berbice woonden waarvan de Arawak de belangrijkste waren. Deze waren volgens hem redelijk betrouwbaar gebleken tijdens de laatste reis. Het land was niet erg rijk, waardoor deze Arawak steeds verder weg moesten om te jagen en te planten; dit deden zij meestal in grote groepen uit angst voor de Caraïben die uit de rivier Corantijn kwamen.¹²³

De berichten over de identiteit van de handelspartners bij de rivier Essequibo zijn even beperkt. In het verslag van de Waalse kolonisten uit 1625 wordt alleen vermeld dat benedenstreams Arawak woonden en hoger opwaarts Caraïben. Gelein schreef in zijn verslag dat Jan Beverlander met zijn mannen in een dorp van de Arawak lag en dat het opperhoofd Balliskus heette. Eerder werd al gemeld dat in een Engels verslag werd verhaald dat de Engelse kolonie in Barbados geholpen werd door de overkomst van een aantal Arawakse families uit Essequibo.¹²⁴

Deze gegevens zijn een aanwijzing dat de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in westelijk Guiana in deze periode vooral met Arawak onderhouden werden. Dit beeld is strijdig met de gegevens die uit Spaanse bronnen komen. Daar wordt steeds melding gemaakt van allianties van Nederlanders met Caraïben.¹²⁵ Het is mogelijk dat er een onafhankelijk netwerk was waar Nederlanders met Caraïben oorlog voerden tegen Spanjaarden, en een ander netwerk waar Nederlanders met Arawak handelden. De voornaamste handel tussen 1630 en 1650 was die in orleaan en voedsel. De voornaamste partners in Berbice en Essequibo waren Arawak. Het is mogelijk dat er verder in het binnenland contacten waren met de Akawaio, maar deze Indianen voerden waarschijnlijk geen krijgstochten uit met zeewaardige kano's zoals de Kalina.¹²⁶

---

¹²³ 'dese rivier wert bewoont van 3 derhande nasien war van de arwacken de sterckste zien redelick godt volck soo vel delest tocht aen gadt redlick doch nar bij gode iuren hebben en soo dese nasien ser grote orloge vooren tegens de cribesen ut correntien en dito cribesen vel in bossade leggen om van de Arwacken te vangen soo dursten sij niet vel om sech varen van wege harre vianden en met groote partien want alle harre mesten leff toch wessat in het iagen voort en is hier in dese rivier gene bequame landen om enge Plantasij van toback oft andre gewas soo vel ick hebbe konen mercken en selve ut de cloniers verstaen want het is boven de rivier al te doorren lant soo dat de wielden voiren voet loopen om ergens clene plassen te vienden tot plantien van H. L. Cassave.' (ZA_MS_182)

¹²⁴ Zie hoofdstuk 3: 119 noot 75.

¹²⁵ In Spaanse bronnen wordt gesproken over de deelname van Caraïben, Nepoyo en Warao bij de aanvallen in de Orinoco en op Trinidad in het jaar 1637.

¹²⁶ Whitehead 1988: 94-95, 151. Whitehead springt hier van 1637 naar de periode ná 1650. Er is in westelijke Guiana in ieder geval sprake van een sterke alliantie tussen Arawak, c.q. Lokono, bij Berbice. De Akawaio staan nog steeds bekend om hun kano's, maar worden nooit als zeevarend genoemd.

Handel 1620-1650

Nederlandse bouwerijen

In de periode tussen 1600 en 1620 was in Guiana het planten van exportgewassen een belangrijke economische activiteit geworden voor Indianen en Nederlanders. In de westelijke Amazone-delta waren plantages ontstaan waar aanzienlijke hoeveelheden tabak, katoen en orleaan geproduceerd werden. Deze plantages waren betrekkelijk klein van omvang in vergelijking met de plantages die aan het eind van de onderzoeksperiode gevonden werden, en worden daarom aangeduid met het oud-Nederlandse begrip bouwerij. Een plaats waar gewassen verbouwd worden.

Voorals de tabak was een gewas dat weinig investeringen vergde en snel geoogst kon worden.¹²⁷ De beschrijvingen van deze nederzettingen zijn vooral afkomstig van Portugese bronnen die de vernietiging van deze vestigingen beschrijven. Dit geldt ook voor de vestigingen Nassau en Orange die al eerder genoemd zijn. De Laet vermeldde deze namen in de tekst van de *Nieuwe Wereld*. Op de kaart van Guiana in hetzelfde werk worden de vestigingen weergegeven met de namen *Materoo* en *Gormoarou*.¹²⁸

Cochado beschreef de vestigingen in 1623 als *Maturus* en *Naçau*. De expeditie bereikte, na enige nachtelijke schermutselingen met Indiaanse bondgenoten van de Nederlanders, bij de dageraad van 16 juni 1623 de ankerplaats onder het fort bij *Materu*. De Nederlanders gaven zich onmiddellijk over, nadat zij daartoe door de Portugezen gesommeerd werden. Cochado schreef dat er veertien Nederlanders gevangen werden genomen met slaven uit Angola en Indianen. In het fort werden handelsgoederen gevonden zoals katoen en tabak. Er was ook artillerie aanwezig. Het fort werd verwoest en verbrand en de Portugezen trokken verder naar *Naçau* dat twaalf mijl stroomopwaarts lag. Dit fort werd 's nachts omsingeld en ook hier gaven de verdedigers zich zonder verzet over. Cochado schreef dat er in dit fort twee maal zoveel mensen waren. Weer werden er Afrikanen uit Angola gevonden, een grote hoeveelheid ijzeren werktuigen, Indianen, artillerie en voedselvoorraden zoals farinha, gedroogde zeekoe, varkens, duiven en meer. Ook dit fort werd vernietigd. Cochado schreef dat er in totaal 130 gevangenen waren. Als er in fort

---

¹²⁷ 'Nu aengaende den Taback; Men moet het Landt teghens de Regen-maenden gereedt hebben, ende in het begin van dien versorgt zijn van goet Zaet, ende verscheyde ende wel-ghelegene Bedden van goede Aerde en Mist toe-gemaect bereydt hebben, wel beschermt van de Mieren, en met eenige Matten van Riet of Biesen versien, omse van de hitte van de Sonne op 't eersten te bewaren, om het Zaet met d' eerste goede regen in d' Aerde te zaeyen.' (*Een vertoogh van de Considerabele Colonie*. 1676: 31-33) Zie Bijlage D 8 voor de complete tekst.

¹²⁸ De Laet 1625: 454v. Zie ook hoofdstuk 2: 78.

Nassau 28 Nederlanders waren, dan komt dit met de 14 gevangenen uit Orange uit op een totaal van 42 Nederlanders en 90 Indianen en Angolezen.¹²⁹

Alhoewel er geen verdere beschrijvingen zijn is het waarschijnlijk dat de bouwerijen op de westelijke oever van de Amazone-delta eenzelfde vorm hadden als andere contemporaine vestigingen. De nederzettingen waren betrekkelijk klein en omringd door posten net zoals de Nederlandse nederzettingen die eerder in Suriname waren gesticht. De arbeid op de plantages werd geleverd door Indianen en door Afrikaanse slaven. De voornaamste producten waren tabak, katoen en orleaan. Blijkbaar werden de grootste Nederlandse nederzettingen in 1623 ontruimd. Na die tijd waren de meeste nederzettingen kleiner en daardoor moeilijker op te sporen. Portugese bronnen vermelden dat er *casas fortes*, sterke huizen, van Engelsen op de westelijke oever lagen.¹³⁰

Het volume van de tabak die op de bouwerijen in de Amazone-delta werd geproduceerd wordt nauwelijks gedocumenteerd, omdat er weinig cijfers beschikbaar zijn over de export. Cochado schreef in 1625 dat er jaarlijks 800.000 pond geëxporteerd werd.¹³¹ Dit lijkt onrealistisch gezien de latere cijfers die niet hoger dan 200.000 pond zijn.¹³² In de periode 1620-1630 zijn er vermeldingen in het Amsterdamse Stadsarchief van partijen *Amasoonse* tabak van 3.000 tot 8.000 ponden.¹³³ De teelt werd beschreven in een pamflet uit 1676. Het klaarmaken van

¹²⁹ Lorimer 1989: 248-254.

¹³⁰ 'wat voorders aen gaet de nuticheijt ende profitelijckheijt die van gran para ende de Ammassonis voor de Compagnie staen te verwachten ick van meerder inportantie dan de merenhon selfs, hoe wel daer maer twee a drie molens en sijn, want de lantdouwen sijn daer veel vruchtbaerer ende bequaemer om suiijker ende toeback te winnen ten anderen is het lant volck rijcker want daer sijn de ontaleijcke minichte van Indiaenen die men tot de cultevatie van het lant can gebruijcken daer is oock den handel van slaven gelijk gesecht is daer oock den handel van zeecoijen verwe ende catoen daer voor desen minichte scheepen goede reijssen op gemaect hebben, daer is oock de grootste aperentie van eeniche gout ofte silver mijnen te ontdekken.' (NA_1.05.01.01_57 154) Uit deze berichten valt op te maken dat de inzet van Afrikaanse slaven door Nederlanders al bestond vóór de verovering van Pernambuco in 1630. De Waalse kolonisten vermeldden dat in 1623 een Engelsman met drie Afrikaanse slaven bij de rivier de Ouanary woonde. (Forrest 1914 Vol II: 236-237) De vermelding van een *swerte* die in 1627 aan de Nederlanders vertelde dat Indianen de kolonisten van Oudaen gedood hadden is waarschijnlijk een verdere aanwijzing dat Afrikanen vanaf 1620 een regelmatige verschijning waren geworden op de kust van Guiana en in de Amazone-delta. Het merendeel van de arbeid lijkt echter geleverd te worden door Indianen.

¹³¹ Lorimer 1989: 253.

¹³² Zie hoofdstuk 3: 133 noot 151.

¹³³ Insinuatie van Joost Henricx aan Agge Ottens, mede tabakshandelaar; Henricx had Thomas Loof, 'koopgezel alhier met ordre en f 5000' naar Middelburg gestuurd om tabak te kopen. Loof had van Jean Ferron en Willem Constabel, koopman te Vlissingen, 6.000 pond Amasonis tabak gekocht, de helft was voor rekening Agge Ottens. (SAA_5075_720/45 1626 02 06) Verklaring van Pieter van Haren, tabakshandelaar alhier, op verzoek van Agge Ottens dat een grote partij Amazone tabak van 4, 6 of 8.000 pond te koop was die verkocht kon worden voor 35-36 st p/pond, onlangs bij rol verkocht à 40, 42 tot 46 st p/pond. (SAA_5075_720/50 1626 02 06) Verklaring van Joost Henricx, tabakshandelaar alhier, op verzoek van Agge Ottens dat hij december 1625 een partij Amazone tabak van 5 oxhoofden kocht à 34 st p/pond, heeft 14 dagen terug uit Zeeland 3.000 pond gekregen, maar hij wil niet meer voor 34 st verkopen. (SAA_5075_720/52 1626 02 06)

het zaaiveld was een belangrijk en tijdrovend onderdeel van het planten. Het kon wel een half jaar duren voor het veld bebouwd kon worden. In deze beschrijving was de productie van één persoon 3.000 pond tabak per jaar. Een partij van 10.000 pond zou dan de jaararbeid zijn van 3 à 4 personen. Deze informatie betrof de werving van kolonisten voor een plantagevestiging aan de Oiapoque in 1676.¹³⁴

De meeste bouwerijen in de periode 1620-1650 opereerden waarschijnlijk met een gemengde landbouw van verschillende exportproducten, maar waarschijnlijk werden ook gewassen voor de voedselvoorziening verbouwd.¹³⁵ De Vries schreef dat hij op het eiland van Cayenne acht man aantrof die daar voor Jan de Moor aan het planten waren. De Vries schreef dat hij een grote hoeveelheid stekken had laten planten. *‘tachtigh-duysent Verwe-boomen...hondert duysent Catoen-boomen, met hondert-duysent planten Taback, daer elcken plant een half pond Taback geeft, ende is Taback welcke een goede prijs geld.’*¹³⁶ De Vries begrootte de opbrengst op f 150.000, misschien een optimistische schatting. Het zaaigoed en de stekken voor de plantage werden waarschijnlijk door Indianen geleverd, hoewel dat niet expliciet vermeld werd. De Vries schreef dat Indianen bij afspraken die meerdere dagen duurden een bosje stokjes gebruikten waarvan zij er iedere dag één afnamen. Dit is een van de weinige vermeldingen die bevestigt dat de handel tussen Indianen en Nederlanders niet alleen de directe ruil van goederen inhield, maar dat er ook transacties waren waarbij afspraken over een langere periode werden gemaakt.¹³⁷

Een zeldzame bron uit deze periode is de beschrijving die Gelein gaf van de kolonie bij de Berbice. De kolonisten lagen in 1629 verspreid in Indiaanse dorpen. Gelein schreef dat er niet meer dan vier à vijf Nederlanders bij elkaar lagen.¹³⁸ Hij schreef: *‘sij mochten wel wensen dat de wielden gen wilde sinnen krigen want sij leven onder de misericorde van de wilden.’* Blijkbaar waren er conflicten geweest over de organisatie en had de ‘ginderael’ Cornelis van Pere besloten de kolonisten ieder voor zich te laten werken en een gedeelte van haar oogst aan de patroon te laten afdragen. Gelein schreef dat de teelt van tabak niet erg goed vorderde mede omdat de grond

---

¹³⁴ ‘als dan yder persoons twee Margen Landts, jae en anderhalf schoon ende ghereedt sal hebben teghens de tydt van ’t jaer met Planten, omse alsoo te planten, ende die kan planten ende schoon houden, soos al hy veel meer als drie duysent pondt Taback konnen planten ende bereyden.’ (*Een vertoogh van de Considerabele Colonie*. 1676: 32-37) Zie Bijlage D 8 voor de gehele tekst over tabak.

¹³⁵ ‘Nu het beste Landt om Cassavie ende Patatos, Granen ende Taback te planten, is op de Bergen, of aen het hanghen van de Bergen, die met Boomen ende Bosschagien beset zyn, dat hoogh ende droogh, ende even-wel seer vet en vruchtbaer is, ende daer soo veel groote Boomen soo dicht aen den anderen niet en wassen, als in de lage modderige Landen doen, gelijk ick by veelvoudighe experientie bevonden hebbe. (*Een vertoogh van de Considerabele Colonie*. 1676: 31-33, 37)

¹³⁶ Colenbrander 1911: 202.

¹³⁷ Colenbrander 1911: 193.

¹³⁸ ‘want dar lecht naelick 4 personen bij malckander en sien soo ver verspret dat sij qualick in 8 dagen bij den andren conen comen.’ (ZA_MS_182) Zie Bijlage A 16 voor de transcriptie.

er niet geschikt voor was.¹³⁹ Stapels was een voorstander van de teelt van katoen die het op de schrale grond goed zou doen en weinig werk vereiste.¹⁴⁰ Het voornaamste product van de kolonie was de orleaan waarvan jaarlijks 9.000 pond geëxporteerd werd en waarvan nog meer werd aangeplant. De orleaan werd geproduceerd door Indianen die ook de struiken aanplantten. Gelein schreef dat de productie zou toenemen omdat Indianen uit andere gebieden naar de Berbice migreerden.¹⁴¹

Blijkbaar hielden de kolonisten zich niet bezig met orleaan, want Gelein vermeldde dat zij geen deel hadden aan de opbrengsten van dit product.¹⁴² Gelein stelde dat er te veel kolonisten waren die weinig productief waren doordat zij aan allerlei ziektes leden. Hij stelde voor de bezetting te beperken tot zeven man en een commies, want de handel in orleaan kon makkelijk door vier man gedaan worden. Gelein rekende de jaarlijkse kosten op *f* 2.000.¹⁴³ De opbrengst van de orleaan rekende hij op *f* 9.000. Hiervan ging *f* 2.000 naar de bewindhebbers van de WIC en daarnaast moesten de onkosten van *f* 2.000 worden afgetrokken zodat er een jaarlijkse winst van *f* 5.000 te verwachten was.¹⁴⁴

De situatie die Gelein in Essequibo beschreef was niet veel anders dan die in Berbice.¹⁴⁵ Ook hier waren de meeste leggers ziek. Het voornaamste product van Essequibo was orleaan, maar er werden ook hangmatten geëxporteerd. Gelein schreef dat er voor één bijl van 14 stuivers

---

¹³⁹ ‘en is hier in dese rivier gene bequame landen om enge Plantasij van toeback oft andre gewas soo vel ick hebbe konen mercken en selve ut de cloniers verstaen want het is boven de rivier al te doorren lant soo dat de wielden voiren voet loopen om ergens clene plassen te vienden tot plantien van H. L. Cassave.’ (ZA_MS_182) Zie ook de transcriptie Bijlage A 16.

¹⁴⁰ ‘Het beste dat men hier soude konen krijgen off winnen soude wesen katoen al soo die in mager gront wel wilde wasen het is en vrucht dar nit vel arbet toebehost en die iarlies vel vrucht brenckt en gef t ock het selve iar vrucht als si geplant is.’ (ZA_MS_182)

¹⁴¹ ‘voort heft dese rivier iarlies ontrent 9000 lb verve en stat iarlies noch te betren door dien de indeianen noch mer boomen aen planten en dar comen iarlis noch mer wonnen van wielden ut ander rivieren zoo dat hier metter tit noch vel verve soude mogen vallen.’ (ZA_MS_182) [voorts levert deze rivier jaarlijks ongeveer 9.000 pond orleaan en de productie zal jaarlijks verbeteren omdat de Indianen nog meer bomen planten en er komen elk jaar nog meer Indianen uit andere rivieren bij deze rivier wonen zodat hier mettertijd nog veel orleaan geproduceerd zal worden].

¹⁴² ‘de verve dar wielden sij gen genit van hebben allenelick dat den ginderael h l soude geven t cergezoen voor har vievers te kopen.’ (ZA_MS_182)

¹⁴³ ‘men soude dese klonij iarlies konen houden voor mien dan 2000 guldens de 7 man elck persoen 9 guldens [parpait] en den comies 20 soude ter mant belopen 73 carolus guldens [sic] soude zi 876 guldens iarlies nu noch voor 1000 gulden iarlies aen cergezoen en 200 a 250 voor nodige behoften kloe belopen wit mer als 2000 gulden iarlies.’ (ZA_MS_182)

¹⁴⁴ ‘het retour soude belopen ialies ruens 9000 lb verwue ick rekene voor de heere bewintheberes 2000 lb soo blieff noch 7000 lb elck pont tegen een gulden soude sien 7000 guldens dar van getrocken de 2000 guldens voor cergesoen en onkosten soude noch vrij gelt offer sien 5000 guldens en dit selve stat noch iarlies te beteren als nar wel onder handen wert dit is miens insiens de beste middel om noch, it ut dese rivier te crigen want dese rivier en kan nit vel volcks velen.’ (ZA_MS_182: 4v)

¹⁴⁵ ‘har prienspael hus was boven een dach varen op de vallen vant omme bezet met en palledade genochsam verzien voor een aen loop van wielden al war sij hebben her mest en cergesonen.’ (ZA_MS_182: 3v)

wel 14 pond orleaan gekocht werd.¹⁴⁶ In 1632 bood Van Pere een partij van 16.000 pond orleaan uit Berbice te koop aan. Blijkbaar was Van Pere ontevreden over de bevoorrading van zijn kolonie door de WIC en verzocht hij om zelf ook schepen te mogen bevrachten, wat werd afgewezen.¹⁴⁷ Wel werd in 1632 een contract gemaakt waarin Van Pere en de Kamer van Zeeland overeenkwamen de kosten van een equipage te verdelen in overeenstemming met de hoeveelheid orleaan die uit Essequibo en Berbice zou komen.¹⁴⁸ Jan van der Goes nam bij zijn vertrek uit Essequibo naar St. Christoffel in 1637 een partij orleaan mee. In 1646 sloot de Kamer van Zeeland een contract waarbij Van Pere zich verplichtte om de orleaan uit Essequibo naar Nederland te verschepen.¹⁴⁹ Orleaan was dus het belangrijkste exportproduct van Berbice en van Essequibo.¹⁵⁰ Het vochtige klimaat in het westen van Guiana was niet gunstig voor de teelt van tabak, maar het werd waarschijnlijk wel in bescheiden mate geëxporteerd.

De teelt van tabak op de kust van Guiana werd in de periode van 1620 tot 1650 geleidelijk minder belangrijk. De plantages in de Amazone-delta werden in de periode 1620-1630 vernietigd en hoewel een gedeelte van de productie overgenomen werd door Portugezen verloor dit gebied haar positie op de Noord-Europese markt.¹⁵¹ Vanaf 1630 werd steeds meer tabak

---

¹⁴⁶ 'den handel die sij hier doen is mest voor verve en hamacken sij krigen voor een biel 7 bollen verve alle bolle wert gerekent op 2lb bedracht 14 st voor een bile voort alle andre gedaen nar avenant' de hamacken krigen bij hier mest boven een biel oft mer nar sij godt zien sij krigen hier tamelick vel die vervort werden nar sintercristoffel de meste kerge connen die hier getrocken zien groote en klene bilen sonderlick gen hackmessen sien hier begert carnosersders met dobbelpunten voort ander klenichhet di men nar westindien sent voort korrlen van alderhande kulturen dit is soo vel ick al dat van den gundere verstaen hebbe.' (ZA_MS_182: 4v)

¹⁴⁷ 'Door Abraham van Pere voorgesteld synde dat dat de schippers die sout en hout briven versoecken in de limiten van de Comp ie te varen, hem vast versien van allerleij cargasoenen dienstich op de Wilde Cust en dienvolgende meent dat se soude mogen varen in de plaetsen dar eenige colonien negotieren, Is naer gedaene omvrage wat men in dese saecke doen sal Is geresolveert henlieden aente seggen dat se haer achtervolgende de resolutie van de Vergaderinge van 19 sullen hebben te reguleren op verveerte van alsulcke amende bij deselve vergaderinge daertoe gestatueert.' (NA OWIC 1632 04 19)

¹⁴⁸ 'Is veracordeert dat ingevalle de Comp meer orane verwe uuyt Isequepe quame te ontfangen als d'heer van Peres uuyt Berbice, ofte dat d'heer van Peres meer verwe ontfinge, uut Berbices, dat in dien gevalle degene die meer verwe sal becomen, naer rato in de oncosten sal moeten gelden.' (USC 2: 68; OWIC 42)

¹⁴⁹ 'Den voorz, Sr Abraham van Pere sal gehouden sijn het voorn schip de Wildeman te laten verseijlen naer de riviere van Isekepe [...] daer gecomen sijnde sal innemen alle de orliane verwe die de Compa in voorraet is hebbende [...] eennige andere coopmanschappen in Isekepe meer vindende als verwe sal gehouden wesen die mede te brengen op vracht.' (USC 1898: 104-105 1646 01 18) Zie ook bevrachtingscontract de *Post* in 1647, de *Sint Pieter* in 1648 en de *Liefde* in 1649. (USC 1898: 106-108, 110-111, 112)

¹⁵⁰ Netscher 1888: 60 noot 2: Resolutie Kamer van Zeeland 1632 04 01; USC 1898 Vol 2: 68 No 22.

¹⁵¹ Morris schatte de jaarlijkse export op 1.000 kisten suiker, 200.000 pond tabak 100.000 pond katoen, 10.000 ellen lijnwaad, grote hoeveelheid Anotto, een grote hoeveelheid kostbaar hout, een hoeveelheid gom, olie en balsem om in medicamenten te gebruiken. (Hygino 1895: 248; NA_1.05.01.01_46) Morris en Maxwell schatten de jaarlijkse productie van Maranhão in hun memorie van 1640 als volgt: meer dan 1.500 kisten suiker, meer dan 5.000 rollen tabak à twee arroba's per rol, 400.000 pond katoen, 100.000 ellen lijnwaad, grote hoeveelheid annatto, een goede hoeveelheid kostbare houtsoorten om niet te spreken over de verschillende soorten van lijftocht die verkregen konden worden. Jacob van de Keere schatte de buit van

geproduceerd in de Europese vestigingen die op de Caraïbische eilanden waren ontstaan en in de nieuwe Engelse kolonie Virginia. De benodigde kennis om tabak te telen was van Indianen en Spanjaarden verworven en werd nu vooral door Engelsen verder verspreid.¹⁵² Tabak was de belangrijkste eenheid van waarde op de Wilde Kust en in het Caraïbisch gebied.¹⁵³ Zelfs in Europa werd tabak geproduceerd om aan de exploderende vraag te kunnen voldoen.¹⁵⁴ Vanaf 1620 ontstond er ook in de Nederlanden een commerciële tabaksteelt op de Veluwe.¹⁵⁵ Door de groeiende productie ontstond er een overaanbod en vanaf 1631 daalde de prijs van tabak sterk waardoor de teelt op de Caraïbische eilanden tegen 1640 nauwelijks meer rendabel was.¹⁵⁶

De berichten over de Nederlandse plantages in de periode van 1620 tot 1650 schetsen een beeld van kleine groepen planters, hoogstens enkele dozijnen, die verspreid over een groot gebied in Indiaanse dorpen woonden. De bevolking van deze plantages bestond uit mannen en jongens en was zeer gemêleerd. Naast Nederlanders wordt er melding gemaakt van Engelsen, Ieren, Fransen en Denen. De Europeanen waren onbekend met de natuur en het klimaat van Guiana en leerden van Indianen hoe zij daar konden overleven. De arbeid werd vooral geleverd door Indianen, waarschijnlijk vaak door vrouwen. Op beperkte schaal werd ook gebruikgemaakt van de arbeid van slaven uit Afrika.

Voedsel

De steeds talrijkere Europeanen op de Wilde Kust voedden zich vooral met door de Indianen geleverde eetwaren. De cassave was een van de belangrijkste voedselgewassen. De bereiding van deze wortel was echter arbeidsintensief omdat het gif eerst verwijderd moest worden voordat de plant gegeten kon worden. Indiaanse vrouwen waren specialisten in dit werk. Een van de Waalse kolonisten stuurde in december 1623 een brief naar Nederland over de situatie van de kolonisten bij de Oiapoque waar de aankoop van voedsel ruim aandacht kreeg: *'Een koeck van Cassavi die*

---

een verovering van Maranhão en Pará op de volgende inkomsten: 500 kisten suiker à 50 ad f 25.000; 100.000 pond tabak à 8 stuivers ad f 6.666:13:8; 60.000 pond katoen ad 11 stuivers ad f 5.500.; 4.000 pond gember à 12 stuivers ad f 400; 4.000 pond rijst ad 50 stuivers t cento ad f 100; ambergris ad f 2.500; oliën, balsem etc ad f 2.000. De totale waarde van te veroveren goederen werd door Keere op f 42.166:13:8 geschat. (NA_1.05.01.01_46)

¹⁵² De Europeanen namen het gebruik van hak i.p.v. de ploeg over van Indianen; ook adopteerden zij de Indiaanse stijl van het planten op opgehoogde aarde waaronder soms een vis werd begraven om de grond te verrijken. (Roessingh 1976: 48-49)

¹⁵³ Een Nederlandse schipper kocht een vrouw op het eiland Montserratte voor 700 pond tabak. (SAA_5075_836/1465 1636 07 14)

¹⁵⁴ Roessingh 1976: 99-100. Zie Beckles voor de groei van het volume van de tabaksimport in Londen tussen 1628 en 1639. (Beckles 1998: 153)

¹⁵⁵ Roessingh 1976: 186-188, 192-201.

¹⁵⁶ Beckles 1998: 152; Boomert 2002: 115.

anderhalf voet breed is, genoeg voor ses of seven personen werter voor een crael een duyts waerdich vercocht. Het broot alhier is overtreffende het schoonste dat in Hollandt is.' Het is opvallend dat er vaste waardes in de vorm van kralen, messen en bijlen voor de aankoop van voedsel worden genoemd.¹⁵⁷ De vermelding van Gelein uit 1629 dat in de Orinoco geen provisie gekregen kon worden omdat er geen Indianen waren, is een bevestiging van de sleutelpositie die Indianen in deze periode innamen bij de voedselvoorziening van de Europeanen.¹⁵⁸

De vraag naar voedsel van passerende schepen bleef constant. De Oiapoque en Cayenne bleven de belangrijkste aanlooppunten voor schepen die na het oversteken van de Atlantische Oceaan op zoek waren naar *verversinge*. De opkomst van de Europese vestigingen op de Caraïbische eilanden leidde tot een steeds grotere vraag naar voedsel voor de groeiende bevolking. Eerder werd al vermeld dat Arawak uit Essequibo ingezet werden bij de stichting van de Engelse kolonie op het eiland Barbados. Henry Powell voer februari 1627 vanaf het eiland naar de Essequibo om voedsel en zaaigoed te kopen voor de nieuwe kolonie. Enige tientallen Arawak Indianen met wie hij gehandeld had, boden aan om te helpen met het planten en zaaien. Powell bracht de Indianen naar het eiland met zaaigoed en planten zoals cassave, mais, aardappels, tabak, ananas en suikerriet. Deze Indianen werden echter na enige tijd op Barbados tot slaaf gemaakt. Powell zette zich in voor deze Indianen en de vijf Indianen die na 28 jaar slavernij nog in leven waren, werden na een juridische procedure in 1655 in vrijheid gesteld.¹⁵⁹

De snelgroeiende Europese nederzettingen op de eilanden konden echter niet zelf in hun voedsel voorzien. Na 1630 kwam er een toenemend verkeer op gang tussen de eilanden en de Wilde Kust. Naast plantaardige producten zoals cassave werd er in toenemende mate gehandeld in het vlees van de zeekoe. De zeekoe is het vorige hoofdstuk al genoemd als een bron van vlees

---

¹⁵⁷ 'Een Vercken werter voor twee messen, het stuck van een stuyver vercocht. Een Hert voor een halve bijl van een schellinck: een Conijn en een Patrijs, voor twee duyts: een visch soo groot als een Cabeliau, van goede smaeck voor twee duyten waerdye. Het ooft veel schoonder van smaeck dan in Nederlandt. Een mensch kan hier beter leven om een croon een gantsch jaer, dan in Nederlant van hondert croonen.' (Wassenaer 1622-1630: boek 6: 69) Zie Bijlage A 11 voor de brief.

¹⁵⁸ Zie hoofdstuk 3: 109-110 noot 36.

¹⁵⁹ In het verslag van Scott werd vermeld dat de afzending van deze Indianen door 'Cromweagle' geregeld was. In het ooggetuigenverslag van Powell vroegen de Indianen zelf of ze mee konden gaan. Ze zouden na twee jaar, als ze wilden, teruggebracht worden naar Essequibo en hadden recht op een vergoeding voor hun werk in de vorm van bijlen, harpoenen, schoppen, messen en kralen ter waarde van 50 pond sterling. Handler schreef dat de Indianen waarschijnlijk enige jaren later tot slaaf werden gemaakt toen de kolonie onder het bewind van Carlisle kwam. De kolonie was aanvankelijk opgezet door het handelshuis van William Courteen, die ook genoemd wordt als een van de drijvende krachten achter de vestiging bij Essequibo. Misschien is er een verband tussen de wisseling van de macht in Barbados en het tot slavernij brengen van de Indianen uit Essequibo. In 1631 wist een Indiaan samen met een aantal Europese contractarbeiders te ontsnappen op een Nederlands schip, waardoor er in Essequibo moeilijkheden ontstonden omdat Indianen de Nederlanders daar aanspraken op het in slavernij brengen van hun verwanten op Barbados. (Handler 1970: 40- 47; 53-54) Zie ook hoofdstuk 3: 118-119 noot 75.

dat gezouten kon worden. In het verslag van de vernietiging van de Nederlandse vestigingen bij de Xingú werd vermeld dat er ook zeekoeienvlees werd gevonden. Na 1630 werd het handelen in zeekoe een commercieel interessante activiteit, doordat er op de eilanden een steeds grotere vraag naar voedsel ontstond. Reders begonnen schepen uit te rusten die tussen de eilanden en de Wilde Kust heen en weer voeren. Jan van der Goes vertrok in 1637 uit Essequibo met een particulier schip dat op zoek naar zeekoe door een storm naar de Demerare was afgedreven.¹⁶⁰

De zeekoe was niet altijd makkelijk te vinden. Een schipper liet in 1644 verklaren dat hij wel degelijk naar zeekoe gezocht had, maar niet geslaagd was.¹⁶¹ Vaak liepen de schepen eerst aan bij eilanden waar zout gewonnen kon worden.¹⁶² Vooral West-Friese schippers werden door bevrachters gecontracteerd om zich op deze visserij te richten.¹⁶³ Dat Indianen een rol speelden bij deze handel blijkt uit het verslag van de schipbreuk van het schip de *Sint Pieter* in 1647 bij de Coesewijne. Egbert Philips was kok op het schip en bleef elf maanden met een gedeelte van het cargasoen dat uit het wrak geborgen was en bewaard werd in hutten van Indianen.¹⁶⁴ De Indianen waren niet makkelijk: ‘*ende bemerkende de voorzegde Indianen haer veel ende verscheijden van de geberchde goederen ontstalen.*’ Philips en zijn metgezellen vonden het raadzaam om na verloop van elf maanden de goederen op een Zeeuws schip te bergen waarna het cargasoen werd geruild tegen 200 zeekoeien.¹⁶⁵

¹⁶⁰ SAA_5075_1012/321v 1640 06 17.

¹⁶¹ De verklaring van Suijvert Hendericksz, hoogbootsman, en Egberts Remmetsz als schipper van *Papagaije*, op verzoek van schipper Harmen Reecks van de *West Indische Varen*, suggereert dat de schippers uit West-Friesland, net als bij de winning van zout, ook bij de handel in zeekoeien in groepen opereerden. Zij waren in 1643 in compagnie van andere schepen naar West-Indië gevaren en hadden daar gelegen. Het gerucht ging dat schipper Harmen geen zeekoeien wilde, maar de waarheid was dat Asmus Olaffsz, stuurman van de *West Indische Varen*, veel dronk en met de boot aan de grond liep. Hij bedreigde Harmen waarna deze Asmus ontsloeg. Zeekoeien waren niet te krijgen ondanks de moeite die Harmen daarvoor had gedaan. (WA_1685_980/175 1644 05 03)

¹⁶² De pan bij Araya was vanaf 1622 niet meer toegankelijk omdat er een groot Spaans fort gebouwd was, maar op andere eilanden zoals Bonaire en St. Maarten kon ook zout gewonnen worden. (Goslinga 1971: 127-129)

¹⁶³ ‘waermede ’t voors schip als dan in diensten van deselve bevrachter sal gevaren van deze landen na de Wilde kust in West Indien off elders, omme aldaer te handelen seekoeyen off die selffs aldaer te vangen ende te souten off oock om andere handeling te doen nae dat de reyse soude mogen vallen, welcke voors seekoeyen off oock andere gehandelt off gevangen sijnde, daermede vorder te varen nae de Caribische eylanden, om die aldaer weder te verhandelen off andersindts’. (SAA_5075_1527/199 1643 03 06) Een transcriptie van deze akte werd in 1961 gepubliceerd. (Jong 1961)

¹⁶⁴ ‘Door middel van eenige Canoes vande Indianen aldaer aen landt woonende verscheijden vande goederen gebracht hebben als namentl een pijpe brandewijn ende bijna al het cargisoen van corallen, bijlen ende carsavijbeijtels/ mitsgaders de zeijlen vande rae/ de selve goederen bergende in de hutjes van de voorzegde indianen.’ (SAA_5075_4020/181) Zie Bijlage A 18 voor de complete transcriptie.

¹⁶⁵ ‘waer naer hij depositant neffens de voorzegde [schipper] ende hoochbootsman inde voorzegde seeuw getreden zijnde daer[mede] gevaeren zijn ter plaetse daer de voorzegde eerste seeuw gelegen hadde alwaer de voorzegde Dierk Gijsbertsz [schipper] de voorzegde corallen, bijlen ende carsaveijbeijtelen aen zeekoeijen tot ontrent 200 stucken verhandelt heeft.’ (SAA_5075_2420/181 165110 15) Hartsinck gaf de volgende beschrijving van de zeekoe: ‘De allergrootste Visch die in de Rivieren en in Zee gevonden wordt,

Hangmatten en slaven

Katoen is al eerder als retourproduct vermeld. Vaak plantten Indianen katoenstruiken in de buurt van hun huizen. Een van de producten die Indianen van katoen maakten was de hangmat. De hangmat werd al snel door Europeanen geadopteerd omdat het een bijzonder praktisch gebruiksmiddel was.¹⁶⁶ Op schepen werd het onhandige beddengoed geleidelijk vervangen door hangmatten, die hygiënischer waren en veel minder ruimte in beslag namen. Op de eilanden gingen steeds meer Europeanen over op het gebruik van de hangmat als slaapgerei. De hangmatten die door Indianen werden gemaakt waren bewerkelijk en daardoor relatief duur. Een

---

is de Zeekoe of Coeymorre, weegende van vyf-tot zes honderd Ponden. Hy eet het Gras langs de Oevers der Rivieren: zyn Vleesch en Vet hebben vry veel overeenkomst met dat der Kalveren. [...] Eenigen hebben dien Visch aangemerkt als zonderling eigen aan de Rivier de Amazoone; maar men vindtze also wel in de Oronoque; men vindt ze ook, hoewel zo veel niet, in de Oyapoco, en in verscheidene andere Rivieren omtrent Cayenne; als mede aan de Hollandsche Bezittingen op de Kust van Guiana. Het is dezelve Visch dien men te Cayenne den naam van Lamentyn geeft. Men vindtze niet in volle Zee, zelfs is hy zeldzaam aan de uitwateringen der Rivieren, maar men ontmoetze op meer als duizend Mylen afstand van Zee, in de meeste groote Rivieren.’ (Hartsinck 1770: 115-116)

¹⁶⁶ Etymologie: hangmat zn. ‘hangend net of doek om in te rusten’. Via Spaans hamaca ontleend aan het Taino, taal van de Arawak Indianen op Haïti. Door volksetymologische associatie met hangen vervormd tot hangmak en daardoor als samenstelling geïnterpreteerd. Door de vormgelijkenis van een hangmat en een mat, doordat mak als simplex onbekend was en doordat de woordvormen mak en mat grote gelijkenis vertonen, kon het tweede lid vervolgens volksetymologisch geassocieerd worden met mat 1 ‘kleed’. Omdat het woord een scheepvaartterm was, zal het in de zeventiende eeuw vooral mondeling zijn gebruikt, wat verklaart dat de omvorming hamak > hangmak > hangmat relatief snel lijkt te zijn verlopen. De etymologische vorm hamak verschijnt later alleen nog bij geletterde schrijvers, bijv. in een reisbeschrijving van Van Berkel [1695; WNT] en bij Wolff & Deken [1785; WNT]. Door de Spanjaarden werd het inheemse woord al in de zestiende eeuw overgenomen en verspreid over heel Zuid-Amerika en in andere Europese talen: de oudste vindplaats in een Europese taal is in het Latijn: lodices, amaccas appellans ‘dekens die zij amaccas noemen’ [1515; Friederici]. Oude vindplaatsen van het woord in Spaanse, Franse en Engelse reisbeschrijvingen, in diverse vormen die zich pas veel later stabiliseerden tot resp. hamaca [1524; Friederici], hamac [1525; Rey] en hammock [1555; Friederici]. De Nederlandse vindplaatsen blijven daar bijna een eeuw bij achter; wellicht ontstond de interesse pas toen Nederland begin zeventiende eeuw zelf op Amerika ging varen. De hangmat als qua ruimtebeslag zeer efficiënte, want overdag verwijderbare slaappleaats voor de bemanning op zeeschepen is van nog iets latere datum; onduidelijk is, of deze specifieke betekenis eerder al in andere talen optrad. Vnl. (h)amack ‘hangmat als slaappleaats van Indianen’ in amacken dat zijn hare bedden [1623; Friederici], [de Indianen] slapen alle in Hamacken, die sy van Hennep spinnen [1627; Van Donselaar 1994], ook hangemack in een Latijnse beschrijving primaria supellex est rete, quod ipsi vocant Ini, Lusitani Rede, Belgae Hangemack, vulgo Hamaca ‘een belangrijk stuk huisraad is een net dat ze zelf (de Tupi-indianen) ini noemen, de Portugezen rede, de Nederlanders hangemack, maar gewoonlijk hamaca’ [1643; Friederici]; later ook als slaappleaats op schepen: hangmacken (mv.) [1659; WNT uitdeelen]; dan de overgang naar de huidige vorm: hagmat (gezien de alfabetische plaatsing een zetfout voor hangmat) [1669; Van den Ende], nl. hangmakken, hangmatten [1702; WNT]. Het Duits heeft een oude vindplaats Hengmatten [1627; Pfeifer], bij hängen ‘ophangen’ en Matte ‘mat’ (moderne vorm Hängematte), ruim veertig jaar eerder dan de eerste Nederlandse hangmat-vindplaats (1669); toch moet dit een leenvertaling uit het Nederlands zijn, de omgekeerde weg (Duits > Nederlands) lijkt voor een zeevaardersterm in de Gouden Eeuw minder waarschijnlijk en voor een autonome Duitse volksetymologische ontwikkeling hamak > hengmatte lijken de klanken te ver uiteen te liggen, vergeleken met hamak > hangmat in het Nederlands. Hetzelfde als voor het Duits geldt voor Zweeds hängmatta [1679; Hellquist], bij hänga ‘hangen’ en matta ‘mat’. Bron: www.etymologie.nl.

hangmat kostte al gauw een bijl. De handel in hangmatten werd in de periode 1620-1650 een belangrijke activiteit. De hangmat was het Indiaanse product dat stuksgewijs de hoogste waarde opbracht.¹⁶⁷

Alleen de verkoop van slaven bracht meer op dan die van hangmatten. Slavernij is al eerder ter sprake gekomen. Raleigh vermeldde al in 1595 het bestaan van de handel in Indiaanse vrouwen bij de Orinoco. Slavenhandel, vooral vrouwen en kinderen, bestond al onder de Indianen vóór de komst van Europeanen. Ook Nederlanders konden in de positie van slaaf terecht komen zoals blijkt uit het verslag van Lourens Lourensz, die verhandeld werd voor een musket en enige bijlen. Door de ontwikkeling van Europese nederzettingen op de Antilliaanse eilanden ontstond er een gerichte vraag naar Indiaanse slaven. Handler besprak de rol van de Indiaanse slaven op het eiland Barbados. Hoewel de Indianen in aantal al snel overvleugeld werden door de Afrikanen hadden ze een specifieke en belangrijke positie in het koloniale systeem dat zich op dit eiland ontwikkelde.¹⁶⁸

Aanvankelijk werd de arbeid op Barbados geleverd door Europese contractarbeiders, de zogenaamde *indentured servants*. Alhoewel deze contractanten juridisch gezien vrije mensen waren, ontstond vrij snel na de vestiging van de kolonie op Barbados een praktijk van de handel in deze arbeidscontractanten die daardoor de facto in de positie van slavernij geraakten.¹⁶⁹ Indiaanse slaven zorgden vooral voor de voedselvoorziening van de Europeanen en Afrikanen door het bereiden van cassavemeel en de visvangst.¹⁷⁰ Goslinga noemde St. Eustatius als een Nederlandse plantagekolonie waar gebruikgemaakt werd van Indiaanse slaven.¹⁷¹ Tussen 1640 en 1650 ontstond er een markt voor de Indiaanse slaven op de Caraïbische eilanden. Dit verleidde schippers tot het 'kidnappen' van Indianen om ze vervolgens te verkopen.¹⁷²

De handel in Indiaanse slaven was ook in het oosten van Guiana een belangrijke economische activiteit geworden. Gedion Moris pleitte 1642 voor deelname van de WIC in de handel van Indiaanse slaven uit de Amazone-delta. Vanaf 1630 was deze handel een winstgevende bezigheid voor de Portugese kolonisten in de Amazone-delta. De slavenhandel leidde tot de vernietiging van talrijke Indiaanse samenlevingen langs de grote rivieren in de

---

¹⁶⁷ ZA_MS_182.

¹⁶⁸ Handler 1970.

¹⁶⁹ Beckles 1998.

¹⁷⁰ Handler 1970: 46-47; Boomert 2002: 122-123.

¹⁷¹ Goslinga 1971: 263.

¹⁷² In 1645 overlegde de Kamer van Zeeland over een geval waar 81 Indianen waren weggevoerd om verkocht te worden. (USC 1898 Vol 2: 103) Voor kidnap van Indianen in Cayenne (Artur 2002: 141). Voor import van Indianen op Barbados zie Handler. (Handler 1970: 47-53)

periode 1630-1650.¹⁷³ Indianen die tijdens de Portugese militaire expedities gevangen genomen werden konden volgens het Iberisch recht als slaaf verkocht worden. Vanaf 1620 ontwikkelde de Portugese kolonie in de Maranhão zich als een belangrijke exporteur van Indiaanse slaven. Tussen 1620 en 1630 werden deze slaven vooral naar Pernambuco verhandeld.¹⁷⁴ Na de verovering van dit gebied door de WIC in 1630 werden Indiaanse slaven uit Amazonia vanuit Maranhão ook westelijk geëxporteerd naar Spaans Amerika en de Caraïbische eilanden. Na de verovering van Maranhão door de WIC in 1641 komen er ook meldingen van Nederlanders die Indianen als slaven op Barbados verkochten.¹⁷⁵ De officiële politiek van de WIC was gericht op het garanderen van de vrijheid van de Indianen, maar in de praktijk bleek deze regelgeving vaak moeilijk te handhaven.¹⁷⁶ In de voetsporen van de Portugezen werd Indiaanse slavernij ook door de Nederlanders gelegaliseerd. Dit gold zowel het houden van slaven als de handel in Indiaanse slaven.

Uitgaande goederen

Verslagen over de handel van Europeanen met Indianen op de Wilde Kust schetsen vaak het beeld van een ruil waarbij voor een kleinigheid als een mes of een kraal een aankoop gedaan werd die veel meer waard was. Hierdoor ontstaat de indruk dat Europeanen met een aantal prullen allerlei waardevolle goederen van Indianen kochten, maar dit beeld strookt niet met de werkelijkheid. De verklaring die de Deense Jan Andries van Jutland in 1640 aflegde op verzoek van Cornelis IJsbrantsz van der Sluijs, schipper van de *Sint Jan*, over zijn dienst als tolk in

---

¹⁷³ De Waalse kolonisten bezochten *Roohoeck* in 1623 en vonden een Indiaanse begraafplaats met aardewerken urnen. Dit zou kunnen wijzen op een achteruitgang van de Indiaanse bevolking van dit gebied vóór de vijandelijkheden met Portugezen vanaf 1623. Er zijn echter nergens verwijzingen naar epidemieën in de bronnen.

¹⁷⁴ Morris schreef in zijn verslag van 1637 dat de verovering van Maranhão en Pará in mei of juni moest plaatsvinden. Dan hadden de inwoners veel stukken van acht verzameld door de verkoop van Indiaanse slaven naar o.a. Pernambuco. (NA_1.05.01.01_46) ‘en dat ten insicht dat inde reviere vande Ammazonis meer als dertien diversche naties van Indiaenen sijn die tegen den anderen orlooge voeren eenige van wedersijden gevangen crijgende soo vreten sij die op, soo daer niemant es waere die de selve van haer coopen wilde, der halven moet desen handel toe gelaeten worden om het leven van soo de eenige slaeven te behouden, ten dies insichte hatt het den Coninck van Spaenijen getolereert, maar dese portegijsen door haere begeerlijckeheijt tot slaven misbruijcken desen handel gruwelijck want vindende geen slaven naer hun contentement soo dwingen sij de v rije Brasiljanen om dickwels haer eijge kinderen aen hun te vercoopen, ende nemen de vrije Brasiljanen dickwel uijt haer Aldeen ende brengen den naer de merenhon om te vercoopen.’ (NA_1.05.01.01_57 154) Bas schreef in 1642 uit S. Luís dat in Pará een slaaf verhandeld werd voor drie hakmessen, drie bijlen, een mes, een hemd en een linnen broek. (NA_1.05.01.01_57 85)

¹⁷⁵ Zie Hygino 1895:189. Maxwell en Gedion: NA_1.05.01.01_46. Antonio Parapaba eiste in 1644 bij de terugkomst van zijn reis naar de Republiek, dat de Indiaanse slaven uit Maranhão door de Hoge Regering van de WIC in Recife volgens de regelgeving van de WIC in vrijheid gesteld zouden worden. (Gonsalves de Mello 2001: 211-213, 215, 228-229; Hulsman 2005: 55, 77)

¹⁷⁶ Zie ook hoofdstuk 4: 177-179 en hoofdstuk 5: 223 noot 154.

Cayenne laat zien dat er door Indianen specifieke eisen aan de handelsgoederen werden gesteld en dat ze niet zomaar alle aangeboden waren als ruilmiddel accepteerden.

Jan Andries was in 1639 door de schipper in Cayenne aangenomen als tussenpersoon omdat hij al zes jaar op de Wilde Kust was. Blijkbaar was de opbrengst van de reis teleurstellend en diende de verklaring van Jan Andries om de schipper te ontlasten. Andries verklaarde dat het cargasoen slechts bestond uit 200 *noortheckse* bijlen, 150 dozijn grote en kleine messen en ‘*alle sortering kleine kralen*’. Het cargasoen deugde niet om te verkopen en leverde niet meer op dan hout, 24 hangmatten en 300 pond verf. De meeste messen waren vooral uitgegeven om eten voor de bemanning te kopen. De hakmessen deugden niet, want de lemmeten waren niet recht. De 100 *Cano dissels* hadden geen holle goot. De kleine handbijlen, rode en blauwe kralen, spelden, naalden, vishaken, houten kammen, kleine vierkante spiegels, Venetiaanse oorhangers en glazen parels kwamen retour omdat ze niet verkocht konden worden in de Amazone, op de Caraïbische kust of benedenwinds.¹⁷⁷

Het is zeer wel mogelijk dat Jan Andries overdreef, maar zijn verklaring laat zien dat de handel tussen Europeanen en Indianen een specifieke kennis vereiste. Een aantal Nederlandse ladinglijsten van cargasoenen voor Essequibo en Berbice uit deze periode is bewaard gebleven en bieden inzicht in de verscheepte goederen.¹⁷⁸ De bijlen, messen en kralen bleven ook in de periode tussen 1620 en 1650 het meest waardevolle deel van de uitgaande lading, maar de specificaties moesten aansluiten bij de plaatselijke vraag. Gelein van Stapels vermeldde in zijn verslag dat *carniseros messen met dobbelpunt* in Berbice veel gevraagd waren. Er is een grote variëteit van benamingen van messen te vinden in de ladinglijsten.¹⁷⁹ Ook vermeldde hij dat er in Berbice geen kapmessen verkocht werden, maar vooral bijlen.

De dissels die in het vorige hoofdstuk genoemd werden in een Engelse cargasoen, waren nu een vast bestanddeel van de lading geworden. Ze hadden zelfs een aparte naam gekregen waaruit hun functie bleek: *Cano dissels*. De dissel was een gereedschap waarmee boomstammen uitgehold konden worden, bijvoorbeeld voor het vervaardigen van kano's. De dissels werden voor de komst van de Europeanen in Amazonia gemaakt met snijvlakken van steen en schildpadschild.

---

¹⁷⁷ ‘alsoo de voorzegde waren ende coopmanschappen gener waren noch cargasoen was gewoon daer te verhandelen ende dat die gene die deze voorzegd cargasoen was gecofte offte heeft de gans geen kennis noch ervaertheit van de handelen in goederen op de Wilde Kust als voorzegd begeert ende getrocken gehad heeft.’ (WA_1685_975/175 1640 10 20) Zie Bijlage D 2.

¹⁷⁸ USC 1898 Vol. 2: 101-102, 109-110. Zie voor de ladinglijsten de Bijlage D 4,5, 7.

¹⁷⁹ Grote messen, bootsmans messen groot, bootsmans messen, kleine messen, bootsmans messen klein, swart hechten messen, hakmessen, kapmes middelbaar met kromme punt, kapmes middelbaar met kromme punt klein, carniseros, scheermessen, haeymessen groot.

De metalen dissels die door Europeanen werd geïmporteerd was dus een verbetering van een bestaand werktuig om kano's te maken.¹⁸⁰

Blijkbaar ontwikkelde het assortiment van handelsgoederen zich en ontstond er in Europa een productie van werktuigen exclusief voor gebruik in Zuid-Amerika. De *cassavibeijtel* was een specifiek exportproduct dat deze periode voor het eerst in Nederlandse bronnen wordt genoemd. Dit gereedschap dat de Engelsen *cassavi iron* noemden, was een graafwerktuig en diende waarschijnlijk bij de teelt van de cassave. De *cassavibeijtel* komt voor op de ladinglijst van het jacht de *Argyn* in 1642 en bij de schipbreuk van de *Sint Pieter* in 1647.¹⁸¹

Naast ijzerwerk waren kralen een belangrijke handelswaarde in het uitgaande cargasoen. Kralen werden meestal per pond verhandeld. De namen van kralen zijn vaak moeilijk te plaatsen. In het verslag van de Waalse kolonisten werd vermeld dat er op verschillende plaatsen *coucal* vanuit het schip werd geleverd. Het ging hier waarschijnlijk om kralen, maar in de bronpublicatie wordt dit woord met *cocoa* vertaald. *Coucal* was waarschijnlijk een contemporaine naam voor de kleine kralen die later in Franse bronnen ook wel *rassade* genoemd werden. Deze kleine kralen werden snel een onderdeel van veel Indiaanse culturen. De term *quispelgreijn* in een Nederlandse ladinglijst heeft waarschijnlijk betrekking op deze kleine kralen. De aanduiding *cassoeren* wordt door Biet als een Caraïbische naam voor *rassade* genoemd¹⁸² Andere namen zoals *tierenarissen* en *bonte cralen* die gevonden worden zijn waarschijnlijk aanduidingen voor grotere kralen.¹⁸³ De grote kralen werden per stuk verhandeld en vertegenwoordigden een aanzienlijke waarde. De glazen kralen waren een Europees product dat een vervanging werd van bestaande elementen van de Indiaanse cultuur. Op precolumbiaanse begraafplaatsen worden aardewerken, benen of andere kralen gevonden. Vooral op de westelijke oever van de Amazone-delta en bij de Oiapoque zijn grote hoeveelheden Europese glazen kralen gevonden in Indiaanse urnen.¹⁸⁴

¹⁸⁰ De bronnen vermelden het gebruik van kano's door Indianen, maar de handel wordt niet gedocumenteerd. Zie ook de Bijlage D 3 voor afbeeldingen van dissels.

¹⁸¹ USC 1898 Vol. 2: 102 en de Bijlage D 4 tabel ladinglijsten.

¹⁸² USC 1898 Vol. 2: 108-109 en de Bijlage D 5 ladinglijsten. Cassoeren. (Biet 1664: 427) De referentie van 'coucal'. (Forrest 1914 Vol II: 230-231, 240-241) De kleine kraaltjes werden quispelgreijn genoemd. Het WNT geeft daarover de volgende informatie: 'Niet geheel duidelijk is de bet. van kwispelgrein: wellicht moet men er verschillend gekleurde glazen kraaltjes onder verstaan van venetiaansch fabrikaat (verg. Heyd-Raynaud, Hist. du Commerce du Levant 2, 711) die aangeregen en tot strengetjes of kwastjes bijeengevoegd in den handel kwamen. Dit kwispelgrein schijnt bij verkorting ook kwispel genoemd te zijn.' (WNT online: www.gtb.inl.nl). In een Amsterdamse notariële akte wordt melding gemaakt van blauw en geel 'quispel greijn corael'. (SAA_5075_2116/233 1655 11 22)

¹⁸³ USC 1898 Vol. 2: 103, 109.

¹⁸⁴ Meggers 1957; Rostain 1994.

Kralen waren in de zeventiende eeuw een belangrijk exportproduct van de Republiek. Het is waarschijnlijk dat ook in Amazonia glazen kralen uit Amsterdam verhandeld werden.¹⁸⁵ Acuña vermeldde in 1637 dat de Indianen bij de rivier Solimões geen glazen kralen als waardemiddel gebruikten zoals andere Indianen. Zij hadden wél ijzeren werktuigen die zij hadden verkregen van andere Indianen die dicht bij de kust leefden.¹⁸⁶

Behalve deze hoofdbestanddelen van het uitgaande cargasoen waren er talrijke andere producten. Spiegels in verschillende vormen en maten, houten kammen, mondharpen, spellen, naalden en verschillende soorten vishaken. Twee categorieën van producten waren nauwelijks vertegenwoordigd in Nederlandse ladinglijsten, namelijk drank en textiel. De belangrijkste uitgaande goederen bleven in deze periode onveranderd. Bijlen, messen en kralen. Wel was er een verfijning van het assortiment met specialisaties zoals de *cassavibeijtels*, *canodissels* en *quispelgreijn*.¹⁸⁷

Overzicht van de periode 1620-1650

De periode van 1620 tot 1650 stond in het teken van de hernieuwde oorlog van de Republiek met Spanje. In 1621 werden de krijgshandelingen hervat. Met de oprichting van de WIC in 1621 werd de vaart vanuit de Nederlanden naar Guiana gereguleerd. Aanvankelijk had de WIC veel invloed, maar aan het eind van de periode was haar positie sterk verzwakt.

De Kamer van Zeeland ondersteunde in de periode van 1620 tot 1630 de Nederlandse, Engelse en Ierse nederzettingen in de Amazone-delta. Deze nederzettingen werden echter vernietigd door Portugese militaire acties. Na de verovering van Pernambuco in 1630 werd de Wilde Kust een secundair theater voor de WIC. De Nederlandse nederzettingen waren georganiseerd als particuliere patroonschappen met uitzondering van de vestiging bij de Essequibo. Deze kolonie werd bestuurd door de Kamer van Zeeland. Veel nederzettingen waren bouwerijen, kleinschalige plantageondernemingen vaak van beperkte duur. Naast de Kamer van

---

¹⁸⁵ Sleen 1962; 1973.

¹⁸⁶ Acuña schreef dat de bijlen, kapmessen, sikkels en messen die de Indianen hadden gekocht, van andere Indianen kwamen die ze op hun beurt gekocht hadden van Europeanen met blond haar die aan de kust woonden, die Acuña identificeerde als de Nederlanders bij de Essequibo. 'ay entre algunos dellos herramientas do de yerro; como son hachas, machetes, podones, y cuchillos: y preguntando con cuydado por los lenguas, de donde les vienien; responden, que las compran de los naturales que por aquella parte estan mas cercanos al mar, a los quales se las dan unos hombres blancos como nosotros, que usan nuestras mesmas armas, espadas, y arcabuzes, que en la Costa del mar tienen su habitacion; y que solo se distinguen de nosotros en el cabello, que a una mano le tienen todos amarillos, señas bastantes para poder colegir con claridad, son los Olandeses, que àzia la boca del Rio dulce, o el de Felipe, ha dias tienen tomada possession.' (Acuña 1641: 30v-31) Zie ook hoofdstuk 3: 116 noot 64.

¹⁸⁷ Zie Bijlage D 1-5 tabellen van ladinglijsten.

Zeeland was ook de Kamer van Amsterdam actief zoals blijkt uit het verslag van De Vries. Vanaf 1635 is er een toenemend aantal vermeldingen van vaart door schepen uit West-Friesland.

Het zwaartepunt van de Nederlandse betrokkenheid bij Guiana verplaatste zich van oost naar west. De nederzettingen in de Amazone-delta verdwenen, terwijl de Nederlandse aanwezigheid in westelijk Guiana zich stabiliseerde. In 1648 werd er vrede met Spanje gesloten waarin de Nederlandse handelsrelaties met de Wilde Kust gelegitimeerd werden. Bij verdrag werd de Nederlandse aanwezigheid aan de Wilde Kust toegestaan, zodat er een einde kwam aan de Spaanse militaire acties tegen de Nederlandse handelsactiviteiten aldaar. In 1640 was de personele unie tussen Portugal en Spanje beëindigd en werden diplomatieke betrekkingen met de Republiek hervat. In 1641 werd de stad São Luís in Maranhão vanuit Recife veroverd, maar de Portugese dominantie van de Amazone-delta werd niet aangetast. De verovering van Maranhão en Angola zette veel kwaad bloed bij de Portugezen die in 1641 tot een vergelijk met de Nederlanders waren gekomen. De ontruiming van de stad São Luis in 1644 was het begin van de ondergang van Nederlands Brazilië. Hoewel de Republiek in 1642 formeel een vredesverdrag met Portugal had gesloten, kwamen de Portugese bewoners van Nederlands Brazilië in 1645 in opstand, wat in 1654 tot de overgave van deze kolonie leidde. De oorlog tussen Nederlanders en Portugezen in oostelijk Guiana ging ook na de vrede met Spanje in 1648 door.¹⁸⁸

De relatie van Nederlanders met de Yao in het oosten van Guiana verzuurde en na 1627 zijn er geen vermeldingen meer van ondernemingen tot het stichten van nederzettingen bij de Oiapoque. Nederlanders bleven daar wel handelen net zoals zij doorgingen met de handelsrelaties die zij hadden opgebouwd met de Aruan in de Amazone-delta na de vernietiging van de handelssteunpunten door Portugezen. Ook de handelsrelaties van schippers met Indianen verder westelijk langs de kust van de tegenwoordige Suriname gingen door. Het verbond van Nederlanders met de Arawak bij de rivier de Berbice leidde in deze periode tot een stabiele kolonie.

Franse en Engelse ondernemingen om grotere nederzettingen op de Wilde Kust te stichten waren mislukt door tegenslagen en door conflicten met Indianen. Omstreeks 1650 waren er tussen de westelijke oever van de Amazone en de Corantijn geen omvangrijke Europese nederzettingen. Er waren wel talrijke kleinere nederzettingen die vaak een tijdelijk karakter hadden en waar het planten van exportgewassen zoals 'lange' peper, orleaan, katoen of tabak beoefend werd met ondersteuning van de plaatselijke Indiaanse bevolking. Op verschillende eilanden in de Caraïbische Zee waren echter wel succesvolle nederzettingen ontstaan waar

---

¹⁸⁸ Een overzicht van de relatie tussen de Republiek en Portugal in deze periode is te lezen in de *Braziliaanse Affaire*. (Cabral de Mello 2005)

tienduizenden Europese kolonisten leefden. Na 1640 was de positie van het Spaans koloniaal gezag in deze regio zo sterk verzwakt dat er geen pogingen meer ondernomen werden om deze Europese vestigingen te vernietigen.

Veel schepen van de WIC voeren eerst naar Brazilië alvorens langs de Wilde Kust te lopen. Trinidad had afgedaan als bestemming. De Nederlandse nederzettingen op Tobago, Curaçao en St. Eustatius kwamen er voor in de plaats. Schepen voeren nu ook via Barbados en St. Christoffel naar de Wilde Kust. Sommige schepen voeren door naar Noord-Amerika waar ze Virginia of Nieuw Nederland aandeden, zoals het geval was in 1634 met De Vries. Barbados en St. Christoffel ontwikkelden zich tussen 1630 en 1650 tot belangrijke regionale entrepots. In deze periode ontstond er een regionale vaart tussen de eilanden en de Wilde Kust.

De WIC verloor geleidelijk haar greep op het scheepvaartverkeer tussen Nederland en Guiana. Vanaf 1640 zijn er steeds meer vermeldingen van vaart door particuliere schippers. Retourproducten zoals tabak werden steeds vaker via regionale entrepots op de eilanden verhandeld. De teelt van tabak verplaatste zich van het vasteland naar de eilanden en ook naar Europa. Daartegenover stond een groeiende vraag naar voedsel, hangmatten en slaven op de Antillen. De export van orleaan was de enige handelsactiviteit op de Wilde Kust waar de WIC vasthield aan haar monopolie, hoewel zij na 1645 voor het transport ervan particuliere schepen contracteerde.¹⁸⁹

Hoewel de WIC nominaal het gezag uitoefende, werden de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen ook in de periode van 1620 tot 1650 vooral bepaald door particulier initiatief. Grootschalige ondernemingen voor volksplantingen mislukten terwijl kleinschalige plantagekolonies van particuliere patroons zoals Van Pere wel succes hadden. Individuele schippers bleven de kust bezoeken en gebruikten de talrijke rivieren als natuurlijke havens waar handel met Indianen gedreven kon worden. Het uitgaand cargasoen dat voor deze handel gebruikt werd bestond nog steeds voornamelijk uit bijlen, messen en kralen.

---

¹⁸⁹ Zie 133 noot 149.